

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(повне найменування вищого навчального закладу)

Філологічний факультет
(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра української мови та мовної підготовки іноземців
(повна назва кафедри)

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а
Економічний дискурс: соціофонетична специфіка
гендерного мовлення

Economic discourse: sociophonetic specificity of gender speech

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконала: здобувачка заочної
форми навчання
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
ОП «Українська мова та література»

Богдана КОВАЛЬЧУК

Науковий керівник:

д. філол. наук, проф. Марія ДРУЖИНЕЦЬ _____

Рецензент:

к. філол. н., проф. Алла РОМАНЧЕНКО

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ __ від _____ 2022 р.

Завідувач кафедри
_____ проф. Тетяна КОВАЛЕВСЬКА
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № _ від _____ 2022 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою
ECTS/ бали)

Голова ЕК
_____ проф. Тетяна КОВАЛЕВСЬКА
(підпис)

Одеса – 2024

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ	10
1.1. Українське усне мовлення в орфоепічному аспекті.....	10
1.1. 1. Питання орфоепії в науковій літературі.....	11
1.1.2. Орфовимова та девіантні процеси сучасного українського усного мовлення.....	18
1.2. Нормативна база сучасного українського усного мовлення.....	24
1.2.1. Правила вимови голосних звуків.....	25
1.2.2. Правила вимови приголосних звуків.....	27
1.2.3. Вимова груп приголосних звуків.....	29
1.2.4. Вимова слів іншомовного походження.....	31
РОЗДІЛ 2. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: ГОЛОСНІ ЗВУКИ	33
2.1. Вимова голосних [е], [и] : результати соцопитування.....	33
2.2. Вимова голосних [о], [і] : результати соцопитування.....	38
2.3. Гендерна орфоепія : теоретичний та практичний аспекти....	41
2.3.1. Лінгвістична гендерологія: мета і завдання.....	42
2.3.2. Гендерні особливості вимови голосних звуків.....	44
РОЗДІЛ 3. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ЗВУКИ	48
3.1. Вимова дзвінких та глухих приголосних звуків: у кінці та в середині слова	48
3.2. Вимова префіксів [роз-], [без-].....	51
3.3. Вимова префіксів [з-], [об-], [від-], [між-].....	53
3.4. Гендерні особливості мовлення: вимова дзвінких і глухих звуків.....	56
РОЗДІЛ 4. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: АФРИКАТИ ТА СОНОРНІ ЗВУКИ	61
4.1. Вимова африката [дж].....	61
4.2. Вимова африката [дз].....	63
4.3. Вимова сонорних звуків [в], [й].....	65
4.4. Гендерний аспект: орфовимова.....	67
4.4.1. Гендерні параметри сучасного мовлення українців.....	67
4.4.2. Гендерні особливості мовлення: вимова африкатів і сонорних звуків.....	69

ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

У суспільстві з високим рівнем освіти й культури, де європейська інтеграція є не лише зовнішньополітичним вектором, а й стратегічним орієнтиром потужного та динамічного розвитку всієї української спільноти, розбудови національної мови, неодмінно культивується висока оцінка зразкової літературної усної та писемної мови. Усне мовлення у багатьох випадках залишається недосконалим. Нині простежується особливе підвищення інтересу українців до володіння орфоепічними нормами, адже це питання має велике значення для загального рівня культури розвиненої особистості, та й з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є вимовні, тому опис мовлення сучасної молоді України, зокрема особливостей її вимови з огляду на гендерну специфіку та фахову діяльність – проблема центральна й свідчить про **актуальність теми дослідження.**

Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, С. Караванського, М. Пентилюк, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, С. Шевчук та ін. Орфоепічні особливості української мови висвітлено у працях П. Житецького, А. Кримського, В. Науменка, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, а також Т. Бровченко, Л. Булаховського, О. Горпинича, М. Дружинець, М. Лесюка, В. Лободи, Москаленка, М. Наконечного, Л. Прокопової, О. Сербенської, П. Тимошенка, Н. Тоцької, І. Фаріон, М. Фащенко та ін. Становлення української орфоепії висвітлюється в працях з історії української орфоепії (О. Волох, М. Жовтобрюх, Ф. Медведєв, О. Мельничук, М. Микитин-Дружинець, М. Мозер, В. Мойсієнко, В. Німчук, А. Поповський, Г. Півторак, В. Русанівський, В. Скляренко, М. Фащенко, О. Шонц). Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького,

О. Горбача. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н.Тоцьку, Л. Прокопову, М. Дружинець.

Мета дослідження: зробити спробу виявлення, аналізу та опису типових помилок вимови голосних і приголосних у мовленні молоді економічної сфери та обґрунтувати рівень володіння кодифікованими нормами респондентами цього напрямку з урахуванням гендерної специфіки.

Завдання дослідження:

- 1) вивчити наукову проблематику, пов'язану зі значенням орфоєпії як наукової дисципліни та орфоєпічної норми у сучасній українській літературній мові;
- 2) підібрати слова, які відбивають вимову голосних і приголосних;
- 3) провести соціопитування і записати на диктофон вимову слів респондентами;
- 4) проаналізувати мовлення сучасної молоді економічної сфери, вказавши девіації та нормативність;
- 5) обґрунтувати рівень володіння респондентами економічного напрямку (далі РЕН) орфоєпічними нормами, уклавши статистику типових помилок;
- 6) простежити орфоєпію економічного дискурсу та відбиття вимови голосних і приголосних у писемних пам'ятках (за даними наукових досліджень);
- 7) вказати стійкість та нестабільність норм вимови голосних і приголосних у мовленні молоді економічної сфери з урахуванням гендерного аспекту.

Об'єкт дослідження: українське мовлення респондентів економічної сфери (далі РЕС), зокрема його орфоєпічна нормативність.

Предметом дослідження є володіння орфоєпічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоєпією ненаголошених голосних [е, и, о], наголошеного початкового [і] та приголосних: дзвінких у кінці слова, у

кінці префіксів та перед глухими, глухих перед дзвінками, африкатів [дʒ], [дж] та сонорних [в], [й].

Фактичною базою дослідження є 33 слова, вимова яких зафіксована на аудіоносії (диктофоні). Опитування проводилося серед молоді економічного напрямку Одещини. Респондентами нашого соціопитування стали 50 (45 жінок і 5 чоловіків) осіб (Додаток Г). Для соціопитування було підібрано слова, які відбивають вимову голосних і приголосних звуків, зокрема для аналізу вимови голосних: *вершник, виделка, життя, вершина, весна, везіння, перука, усміхається, іноді, зозуля, проміння*; для аналізу вимови приголосних: *стежка, Вижгород, вокзал, сніг, обпалений, відхилити, міжпланетний, могти, легкий, впав, вовк, навчання, сільський, наймення, йти, розписати, безпека, зцідити, зсунути, з кавою, джерело, дзвінок*.

Джерельною базою дослідження послуговували аудіозаписи – результати соціопитування.

Вибір методів дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями, практичним матеріалом. Із конкретних методів у дослідженні використовуються: *аналіз і синтез* (для здійснення теоретичних узагальнень та систематизації фактичного матеріалу), *індукція* (для вивчення українського усного мовлення молоді в напрямі від мовлення особи до мовлення українського регіону); *дедукція* (для визначення рівня володіння орфоепічними нормами: від певної норми вимови до конкретного запропонованого слова); *спостереження*, зокрема *невключене* (спостереження за вимовою звуків у словах); *метод лінгвістичного опису* (для систематизації та оформлення основних результатів проведеного дослідження), *метод соціолінгвістичного аналізу, польовий*, до якого належать *спостереження та усне опитування, зіставний, порівняльно-історичний* (для порівняння орфоепічних особливостей у синхронії (сучасна жива вимова) та діахронії (відбиття в давніх писемних пам'ятках) та *прийом кількісних підрахунків*, за допомогою яких було зібрано, зафіксовано, проаналізовано та доступно описано матеріал.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою спробою дослідження нормативності усного мовлення сучасної молоді одного фаху – економічного напрямку. Вперше вивчено і визначено рівень володіння орфоепічними нормами респондентів економічної сфери з урахуванням гендерних особливостей.

Практичне та теоретичне значення роботи полягає у тому, що в ній зроблено аналіз мовлення молоді України економічної сфери, який може бути використаний в ході подальшого вивчення цієї проблеми іншої фахової сфери; дослідження може бути корисним для шкіл, центрів, факультетів і кафедр, які займаються проблемами риторики, ораторського мистецтва, ділової комунікації тощо. Отримані результати можуть доповнити зміст курсів історії української літературної мови, фонетики, орфоепії сучасної української літературної мови, стануть вагомим матеріалом при розробці спецкурсів, спецсеминарів із проблем володіння орфоепічними нормами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в межах комплексної наукової теми кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження дискурсивної специфіки комунікативного впливу» (номер державної реєстрації 0119U103569, №197, керівник – проф. Т. Ю. Ковалевська).

Апробація роботи. Результати дослідження повідомлялись на:

- 1) Міжнародній науковій конференції студентів. Державний університет імені Алеку Руссо. CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ A STUDENȚILOR INTERUNIVERSITARIA Ediția a XX-a Universitatea de Stat «Alecu Russo» (18 квітня 2024 р., Бельці, Молдова (18 aprilie 2024, Bălți)).
- 2) 80-ій звітній студентській науковій конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. (24 квітня 2024 року, м. Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).

- 3) Всеукраїнській науково-практичній конференції з проблем вищої освіти «Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень» (24–25 квітня 2024 року, м. Одеса, Історико-філологічний факультет ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»).
- 4) XX-й Всеукраїнській науково-методичній конференції студентів і молодих науковців «Прикладна лінгвістика 2024: проблеми та рішення» (16–17 травня 2024 року, м. Миколаїв, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова).
- 5) VII Міжнародній науково-практичній конференції «DEBATS SCIENTIFIQUES ET ORIENTATIONS PROSPECTIVES DU DEVELOPPEMENT SCIENTIFIQUE» (20 вересня 2024 рік, м. Париж; Французька Республіка).
- 6) Восьмих міжнародних наукових читань пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка (26–27 вересня 2024 року, м. Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).

Публікації. Результати дослідження видруковано у статті [13].

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань спланована така структура роботи : Вступ, чотири розділи: Розділ 1. «Теоретичні засади вивчення українського усного мовлення», Розділ 2. «Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: голосні звуки», Розділ 3. «Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: дзвінки та глухі звуки», Розділ 4. «Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: африкати та сонорні звуки», Висновки, Список використаної літератури, Додатки.

У **Вступі** визначається мета дослідження, формулюються завдання, обґрунтовуються актуальність теми, предмет, об'єкт, методи дослідження, новизна, практичне та теоретичне значення роботи.

У розділі першому **«Теоретичні засади вивчення українського усного мовлення»** представлений теоретичний матеріал, у якому розглянуто основні положення орфоепічних норм, мовних девіацій та причини їх виникнення, а також висвітлено значення вимовних норм та їх обґрунтування в наукових джерелах.

Розділ другий **«Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: голосні звуки»** присвячений опису та аналізу типових помилок при вимові голосних звуків, які допустила сучасна молодь економічного напрямку під час соціопитування, розглянуто девіаційні процеси з урахуванням гендерної специфіки та розкрито проблеми гендерної орфоепії, зокрема викладено основні поняття, завдання та етапи розвитку гендерології.

У третьому розділі **«Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: дзвінки та глухі звуки»** висвітлено нормативність вимови приголосних звуків з огляду на гендерний аспект та особливості девіацій, які допускають респонденти економічного фаху під час вимови глухих і дзвінких приголосних звуків.

У четвертому розділі **«Соціофонетична та гендерна специфіка українського усного мовлення респондентів економічної сфери: африкати та сонорні звуки»**, зроблено опис та аналіз девіацій орфоепії, зокрема африкат і сонорних звуків, висвітлено типові помилки з огляду на гендерну специфіку та один фах, розкрито теоретичні параметри гендерного мовлення.

У **Висновках** подаються узагальнення та перспективи дослідження.

Список використаної літератури містить **83** позиції.

У **Додатках** подаються результати соціопитування та паспортизація респондентів у вигляді таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ

1.1. Українське усне мовлення в орфоепічному аспекті

Усне мовлення – це така форма реалізації мови, яка виражається за допомогою звуків, є процесом говоріння і первинною формою існування мови.

Найважливіші особливості усної форми мовлення:

1. Вона витворюється мовним апаратом людини й сприймається на слух. Це мовний потік, а не “ланцюжок” графічних знаків.

2. Усне мовлення характеризується ще й такою особливістю, як непередбачуваність, спонтанність, адже усне мовлення людини – це напівусвідомлений процес: людина дуже рідко замислюється над тим, як вона розмовляє. Лише до участі в обговоренні певного питання на засіданнях, зборах можна спеціально підготуватися перед тим, як говорити.

3. Ще однією особливістю є надлишкова інформація. Вона міститься в інтонації, в міміці, жестах, а головне – в обставинах живого спілкування мовців. Іноді пауза у розмові несе більше інформації, ніж усе висловлене попередньо.

4. Надлишковість усного мовлення проявляється в тому, що в наших репліках під час розмови або у виступі звучить багато слів, смислове навантаження яких мінімальне. Наявність у мовленні багатьох повторів – це теж надлишковість. При цьому повторюються як окремі слова, так і цілі словосполучення; повторюється той самий зміст, висловлений лише децю іншими словами, дублюються емоції – вигуком [Дем’яненко 2012, с. 1].

Українське усне мовлення в орфоепічному аспекті представляє собою орфоепічну систему, що функціонує як категорія наддіалектна, зі своєю нормативною базою, що сприяє збереженню її структурної цілісності та протидіє всьому, що таку цілісність розхитує і руйнує, а одним з основних принципів її є територіальна та соціальна недиференційованість

[Жовтобрюх 1976: 72]. Серед досліджень вимовної системи української мови відомі праці Л. Булаховського, П. Житецького, М. Жовтобрюха, А. Кримського, А. Москаленка, М. Наконечного, В. Сімовича, О. Синявського, П. Тимошенка, Н. Тоцької, М. Фащенко та ін.

1.1.1. Питання орфоєпії в науковій літературі

Початок теоретичної нормалізації української мови, теорії і практики її культури пов'язані з укладенням перших граматики, риторик і словників. Це відбулося тоді, коли почався процес формування нової української літературної мови (XVII—XVIII ст.).

П. Тимошенко у статті «З історії формування орфоєпічних норм нової української літературної мови» зазначає, що елементарні відомості про українську мову з'являються з чисто практичних потреб, наприклад: ознайомити з українською мовою людей, які її не знали. Тому ці відомості стосувалися того, як треба читати літери або їх сполучення в українських текстах [Тимошенко 1967, с. 116]. Такі зауваження знаходимо вже в першій українській граматиці (1643) І. Ужєвича (розділи «Коментар до літер», «Про частини мови»), першій друкованій українській граматиці О. Павловського, потім у фольклорних збірниках М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського, Г. Квітки-Основ'яненка.

Проблемам орфоєпії була присвячена розвідка І.Огієнка «Нариси з історії української мови». Автор аналізує вимову голосних і приголосних звуків у різних позиціях, розглядає фонетичні закони, зокрема вимову свистячих звуків перед шиплячими і навпаки: свистячі звуки перед шиплячими переходять у шиплячі: [бр'ажчати], [покажчи^еки], шиплячі звуки перед свистячими у вимові переходять у свистячі: [книз'ц'і], [пл'аше^уц'і] [Тимошенко 1967, с. 114].

У науково-теоретичному плані особливу роль відіграла стаття В. Науменка «Огляд фонетичних особливостей малоруського мовлення» (1889). Досить вагомими для розвитку теорії й культури української мови

були статті й зауваження Б. Грінченка, міркування Є. Тимченка, А. Кримського, І. Нечуя-Левицького, П. Залозного, Р. Шерстюка та ін. Вже на початку ХХ ст. проблеми нормалізації української мови стали надзвичайно актуальними. Вони були прямо пов'язані з підвищенням ролі культури мови, проте у численних статтях, що стосувалися культури української мови, про орфоепію навіть не згадувалося. Поняття орфоепії склалось у літературній мові історично, водночас з осмисленням звукової організації національної мови, описом характерних ознак, що вирізняються з-поміж інших мов. Тільки у 30-ті роки теоретично обґрунтовуються основні особливості української вимови. Їх знаходимо в наукових працях О. Синявського, М. Йогансена, І. Трояна, у навчальних посібниках М. Наконечного, П. Горецького і О. Шалі. Звукова будова української мови, як певний узагальнений тип, притаманний її носіям будь-якої території і соціальної належності, усталюється тоді, коли поширюються усні форми мови, зростає суспільна вага публічної мови, мови театру. Орфоепічні, як і інші норми української літературної мови, склалися протягом ХІХ ст. на основі середньонаддніпрянського говору [Фащенко 2000, с. 373].

Основні принципи, на яких ґрунтується формування вимовних норм української літературної мови, викладаються у статті В. Бойка «Проблема орфоепії української літературної мови». Їх можна сформулювати так: «орфоепічна норма не може орієнтуватися на вузьку діалектну базу; при її виробленні потрібно зважати не тільки на вимову селянства, як то було раніше, а й на ті тенденції, що накреслилися в українському літературному впливові найбільш освічених робітників і інтелігенції міст, зокрема міста Києва. Орфоепічна норма має бути нескладною, легкою для засвоєння; вона не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути до повної відповідності її з нормою орфографічною» [Бойко 1937, с. 43].

Вище зазначені теоретичні праці сприяли формуванню й усталенню орфоепічних норм, однак практично єдиних літературних норм ще не існувало. Велику роль у формуванні норм української літературної вимови

відіграли твори наших класиків, у першу чергу І. Котляревського та Т. Шевченка, а пізніше – твори українських письменників. Великим гальмом у розвитку єдиних літературних норм було розчленування України на дві частини, внаслідок чого літературна мова в Західній Україні довгий час розвивалася в інших умовах [Тоцька 1981, с. 146].

На 30-ті роки, припадає вироблення принципів, які повинні були, на думку вчених, лягти в основу подальшого унормування української літературної вимови. По-новому ставиться сама проблема лінгвістичної основи, на якій повинна розвиватися українська орфоепія. На думку учених, орфоепічна норма не може орієнтуватися на вузьку діалектну базу, при встановленні її слід зважати і на вимову в селах і містах. Орфоепічні норми мають бути легкими в засвоєнні і далеко не відходити від правопису [Тимошенко 1967, с. 119].

На думку М. Жовтобрюха, на орфоепію завжди тією чи іншою мірою впливає орфографія, письмо. Іноді під таким впливом відбувається навіть зміна окремих орфоепічних норм. Це вже не раз зазначалося в науковій літературі. Про це ще виразніше, з наведенням відповідних ілюстрацій писала М. Матусевич, підкреслюючи, що «основна лінія розвитку нашої сучасної орфоепічної норми полягає, з одного боку, в тому, що в деяких випадках вона наближається до того типу вимови, який відбився в нашому правописі» [Жовтобрюх 1976, с. 74].

У 50-60-ті роки зростає науковий інтерес до питань культури мови й орфоепії. Глибоко обґрунтовано ці питання М. Наконечним у розділі «Курсу сучасної української літературної мови». В останні десятиліття культура української мови стала самостійною науковою дисципліною, яка має свій предмет і об'єкт дослідження, мету і завдання, методикау і прийоми наукового дослідження й опису матеріалу [Тоцька 1981, с. 128-129].

М. Жовтобрюх у своїй статті наголошує на тому, що дбати про піднесення мовної культури всього нашого населення – одне з важливих загальнонародних завдань, бо висока культура розмовної і писемної мови,

глибоке знання й відчуття рідної мови, уміння користуватися її виражальними засобами, її стилістичною багатогранністю – найкраща опора, найвірніша допомога і найбільш надійна рекомендація для кожної людини в її громадському житті й творчій діяльності [Жовтобрюх 1976, с. 64].

Роль унормованої вимови особливо зростає в нашій країні у зв'язку з бурхливим розвитком різноманітних форм усного мовлення, коли до громадської діяльності, пов'язаної з публічними виступами, піднялися найширші маси населення. Зразкова вимова є однією з важливих ознак загальної культури людини [Тоцька 1981, с. 144].

Сьогодні вченими України вже чимало зроблено в теоретичній розробці проблематики культури мови як окремої галузі лінгвістики. Проблемам культури мовлення, зокрема вченню про її нормативність, «правильність», присвячена праця М. Пилинського «Мовна норма і стиль». Значну роль у закріпленні норм української літературної мови відіграє академічна праця української мови «Сучасна українська літературна мова». У центрі уваги дослідників стоїть функціональний підхід до проблем нормативності. Саме тому постає тепер питання лінгвістичного виховання, вироблення мовного чуття, вміння якнайкраще користуватися мовою [Жовтобрюх 1976, с. 71].

Теоретичні засади української орфоєпії найбільш повно і досконало розроблені науковцями Інституту мовознавства імені О. Потебні АН України. Втілені вони в словнику-довіднику «Українська літературна вимова і наголос» за ред. М. Жовтобрюха [Українська літературна вимова і наголос 1973]. Важливу роль у справі усталення й закріплення норм наголошування відіграв словник наголосів М. Погрібного. Також неабияке значення мала його робота «Орфоєпічний словник» [Погрібний 1984], який об'єктивно відбиває орфоєпічні норми і систему наголошування сучасної української літературної мови. На увагу заслуговує «Орфоєпічний словник української мови: В 2-т.» за редакцією М. Пещак, В. Русанівського [Орфоєпічний словник української мови 2001; 2003]. Актуальність орфоєпії

підтверджується значними дослідженнями таких вчених, як: О. Волох, М. Жовтобрюх, М.Дружинець, В. Русанівський, Н. Тоцька, В. Русанівський, М.Фащенко.

У 1978 році опубліковано монографію В. Русанівського, С. Єрмоленко «Про літературну вимову та наголос», присвячену найважливішим нормам української літературної вимови. Мовознавці розглядають асимілятивні процеси за дзвінкістю, м'якістю, характером утворення звуків, звертається увага на вимову [дж̣], [д̣з], вимову дзвінкого [г] [Русанівський, Єрмоленко 1978, с. 173].

Правила української літературної вимови, експериментальне дослідження звуків мови за допомогою рентгенограм і палатограм розглядає Н. Тоцька. Наслідки її досліджень опубліковані у монографії «Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія» [Тоцька 1981].

Про відхилення від літературної орфоепічної норми зазначається в статті Л. Прокопової, Н. Тоцької «Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді» (1990). Мовознавці пропонують перший опис мовлення сучасної молоді, зокрема особливостей її вимови. Найпоширенішою особливістю вимови є вживання пом'якшених шиплячих (*[ш'кола]*), оглушення дзвінких у кінці слів та перед глухими (*[д'ім]*, *[вашко]*) та ін. Автори статті приходять висновку, що на відхиленні від літературної орфоепічної норми мешканців міста найбільш позначається вплив сусідньої мови, а мешканців села – вплив рис діалектного мовлення [Прокопова, Тоцька 1990, с. 22].

Рівень володіння орфоепічними нормами української літературної мови молоддю (представники різних локальних і соціальних сфер), зокрема орфоепією голосних, приголосних та звукосполук у рідномовних словах представлено у монографії М. Дружинець «Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти» [Одеса 2019] та в низці її наукових статей, зокрема «Вимова приголосних звуків українськими респодентами

ПМР: норма та девіації» [Чернівці 2016], «Українське усне мовлення сучасної молоді південної та західної зон: девіантні процеси» [Одеса 2018], «Українське усне мовлення сучасної молоді України та зарубіжжя: нестійкі норми вимови» [Київ 2017], «Орфоепія приголосних звуків в синхронії та діахронії: сучасне українське соціофонетичне мовлення та історична ретроспектива» [Київ 2020], «Орфоепічні девіації в мовленні молоді Західної України: приголосні звуки» [Івано-Франківськ 2020], «Соціофонетичний опис мовлення українських респондентів за межами України: вокальна орфоепія» [Львів 2020], «Девіантні процеси сучасного українського усного мовлення: орфоепічний аспект» [Тернопіль 2020], «Соціофонетичне дослідження: вокальна орфоепія у мовлення респондентів України та зарубіжжя» [Одеса 2021], «Орфоепія звукосполук у мовленні українців діаспори: гендерний аспект» [Одеса 2021], «Відбиття двох законів орфоепії у мовленні українських респондентів діаспори: норма та девіації» [Одеса 2021], «Усне мовлення українських респондентів полілінгвального простору: норма та девіації» [Одеса 2023] та ін. Теоретичне обґрунтування орфоепічних норм сучасної української літературної мови та історичний коментар подає мовознавиця у навчальному посібнику «Українська орфоепія: історія, теорія, практика» [Одеса 2019].

Відбиття особливостей вимови голосних і приголосних в рукописах Т. Шевченка, їх відповідність сучасним орфоепічним нормам представлено у дослідженні М. Фащенко «Т. Г. Шевченко і становлення норм української орфоепії». Мовознавиця наводить мовні факти, які свідчать про те, що у рукописах творів Т. Шевченка відбиті майже всі вимовні норми, які стали орфоепічними: вимова ненаголошеного [e] близько до [и] у позиції перед відповідним наголошеним: *ныначе (33), нукупила (9); оглушення [з] у префіксі роз-: роспустыла (5); збереження [з] у префіксі без-: безкрилимь (54); вимова [т'с'] як [ц']: озовеця (21), [шс'] як [с¹]: злякався та інші [Фащенко 1989 64-65]. Велику цінність становлять статті М. Фащенко, у яких акцентується увага на сучасних орфоепічних проблемах: «Орфоепія*

дієслівних форм» [Фащенко 2000], «Орфоєпія іменникових словоформ» [Фащенко 1999], «Українська орфоєпія – теорія і практика» [Фащенко 1999].

Праці О. Шонц присвячені проблемам становлення орфоєпічних норм. Процес закріплення цих норм розглядається на матеріалі таких пам'яток, як «Малоруско-німецький словар» Є Желехівського, «Практична граматики української мови» В. Сімовича, «Словарь української мови» Б. Грінченка, «Хуторна поезія» П.Куліша [Шонц 2004; 2006].

Історичній орфоєпії присвячені й статті М. Микитин (М. Дружинець) – «Формування орфоєпічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нарѣчія» О.Павловського, «Словника української мови» П.Білецького-Носенка)» [Микитин 1994], Відбиття особливостей народного мовлення в «Енеїді» І.Котляревського (1798) [Микитин 1996], «Становлення орфоєпічних норм вимови приголосних за рукописами Т.Г.Шевченка» [Микитин 1995]. «Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші та приповідки, або теж присловія посполитые...» Климентія Зіновієва» [Микитин 1995], «Українське усне мовлення за першодруками – Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака (1877) та Кобзарь Пырятинська ластивка Е.П.Гребинки (1878): голосні та приголосні» [Дружинець 2016], «Українське усне мовлення за пам'ятками давньоукраїнської літературної мови» [Дружинець 2018] та ін., у яких висвітлюється роль досліджених писемних пам'яток у процесі становлення української орфоєпії.

Регулятором орфоєпічних норм української літературної мови є «Орфоєпічний словник української мови» (Т. 1 – 2001; Т.2 – 2003) [Орфоєпічний словник української мови]. Словник подає максимально простий і доступний опис фонетичних особливостей голосних і приголосних звуків у межах слова, який відповідає сучасній літературній нормі.

Отже, виходячи з ґрунтовної та глибокої інформативної насиченості, теоретичні праці, присвячені проблемам орфоєпії, сприяли формуванню і усталенню орфоєпічних норм.

1.1.2. Орфовимова та девіантні процеси сучасного українського усного мовлення

У процесі формування й розвитку української національної мови поступово складаються вимовні її норми. Орфоепія є системою загальноприйнятих правил вимови. За енциклопедією, *орфоепія* (грец. orthoepia, від orthos – правильний і epos – мова, слово) – це сукупність вимовних норм літературної мови, що охоплюють правила вимови звуків, звукосполучень у мовному потоці, наголошування слів і такі суперсегментні фонетичні явища, як інтонування фрази, ритмомелодика; розділ мовознавства, що вивчає і встановлює нормативну літературну вимову. Щодо часу, то орфоепічні норми склалися протягом ХІХ ст. на основі середньонаддніпряньського діалекту [Українська мова: енциклопедія, с. 445].

Під поняттям «гарна вимова» розуміють дотримання орфоепічних норм сучасної літературної мови – правильна вимова голосних і приголосних звуків, сполучень їх у словах, нормативне наголошування слів [Тоцька 1981, с. 18].

Єдність загальнонародної, національної мови підтримується наявністю мовної норми, яку звичайно називають літературною нормою. Принципова унормованість кожної літературної мови в писемній і усній її формах – одна з основних ознак, що відрізняє її, цю мову, від місцевих діалектів [Русанівський 1978, с. 72].

Предмет орфоепії визначається по-різному. Крім сукупності правил вимови до неї включають також наголос та інтонацію. Такий погляд слід вважати найприйнятнішим, тому що вимову не можна розглядати поза нормами наголошування та інтонування висловлень. Предметом орфоепії є звукові особливості мовлення, однак усне мовлення розглядається у цьому випадку не взагалі, а тільки з погляду його відповідності сучасним літературним нормам.

Предметом вивчення орфоєпії є також правильна вимова звуків мовлення та їх сполучень, а також окремих слів та їх граматичних форм, якщо для них характерні якісь вимовні особливості. Тому орфоєпія безпосередньо пов'язана із вченням про звукову систему мовлення, тобто фонетикою. Водночас орфоєпія тісно пов'язана з акцентологією, зокрема з питаннями про наголошування слів і граматичних форм, що впливає на вимову голосних звуків, та про складоподіл і будову слова. Проте ні наголос, ні складоподіл, як і дикція та інтонація, в повному обсязі орфоєпією сучасної української мови не вивчаються.

Поняття «орфоєпія» виникло у процесі осмислення звукової організації національної мови. Воно відображає передусім її фонетичну систему, тобто звуки мови, їх якість і зміни в певних фонетичних умовах – залежно від позиції або впливу сусідніх звуків. В основі орфоєпії лежить фонетична система мови. Проте вимова – поняття значно ширше. Вона охоплює також випадки варіативного оформлення слів і граматичних форм відповідно до закономірностей організації фонетичної системи. Порівняймо, наприклад, звукове оформлення префіксів *підписати* й *підійти*, слів *сердечний* і *сердешний*, *ручний* і *рушник*, *корисний* і *форпостний* (зі спрощенням і без спрощення груп приголосних), *березка* (дерево) і *берізка* (бур'ян), *головка* (часнику) й *голівка* (дитяча) [Сучасна українська літературна мова 2002, с. 81]. Орфоєпічними нормами регулюється місце наголосу в окремих групах слів і граматичних формах, індивідуальні варіанти основних інтонаційних структур тощо. Вимова регулюється живою суспільною комунікативною практикою, а також традицією.

До найважливіших ознак української літературної вимови належить унормованість як одна з кардинально важливих передумов функціонування національної мови в усній формі.

Дотримання норм літературної вимови має велике суспільне значення, оскільки саме завдяки правильній вимові мова стає зручним засобом спілкування, становить один із істотно важливих показників загальної

культури особи, створює необхідні передумови для ефективного користування літературним мовленням у різних сферах суспільної практики – від побуту до закладів освіти, культури, науки, державного управління. Наявність у мові загальноприйнятих вимовних норм свідчить про високий рівень її розвитку.

Порушення норм орфоєпії можуть зумовлюватися впливом правопису на вимову, своєрідним тиском діалектних фонетичних систем, взаємонакладанням орфоєпічних норм за умов білінгвізму тощо.

Становлення української літературної вимови безпосередньо пов'язане з загальним процесом формування української літературної мови, що ускладнювався прямими заборонами, а отже, відсутністю цілого комплексу соціолінгвістичних передумов, необхідних для динамічного розвитку багатой функціональні стилі, унормованої літературної мови. Однак завдяки діяльності прогресивних українських письменників та культурних діячів орфоєпічні норми української літературної мови в основних своїх рисах склалися вже в другій половині XIX ст., хоч і не закріпилися на всіх українських землях. Про усталену, але не абсолютно застиглу і позбавлену ознак динаміки систему норм літературної вимови можна говорити після поширення освіти українською мовою у повоєнний період, на який припадає і така дуже важлива суспільно-політична подія, як об'єднання українських земель і усунення перешкод для уніфікації всіх норм української літературної мови [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 77].

Орфоєпічні норми сучасної української літературної мови є загальнообов'язковими, тому ці норми повинен дотримуватися кожен, хто говорить українською мовою, адже нормативність дбає про адекватне сприйняття висловленого та про полегшення процесу спілкування. Володіння нормами сприяє швидкому порозумінню людей, а їх дотримання свідчить про культурність особистості [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 114]. Літературна вимова дає співрозмовникам змогу зосереджувати увагу на змісті висловлювання, не відволікатися від нього у

зв'язку з незвичним, ненормативним звучанням. Крім того, дотримання орфоепічних норм сприяє опануванню орфографічних норм, адже відповідає вимові. Однак існують слова, вимова і написання яких не збігаються. На думку В. Бойка, орфоепічна норма не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути до повної відповідності вимови і орфографічної норми [Бойко 1937, с. 42].

Практичне значення орфоепії винятково важливе, оскільки дотримання орфоепічних норм, як й інших літературних норм, удосконалює мову як засіб спілкування, полегшує обмін думками. Унормована вимова є однією з ознак культури мовлення.

Девіація (від лат. *deviatio* – відхилення) – це відхилення чогось від норми. Проблему мовних девіацій, помилок та їх прагматичну сутність сьогодні розробляють багато відомих науковців. Кожен повинен дбати про володіння нормами літературної мови, що є запорукою такого важливого поняття, як культура мови. Саме за допомогою норм у світі, державі, у найменшому закуточку країни забезпечується спілкування і взаєморозуміння між усіма членами соціуму. Спілкуючись між собою, люди використовують зрозумілі семантичні одиниці, сукупність різних засобів комунікацій, що сприяють адекватному сприйняттю сказаного. Порушення цих умов стають причиною комунікативних непорозумінь. Такі відхилення – девіації – стали предметом спеціального дослідження в сучасній комунікативній лінгвістиці, де вони трактуються як комунікативні невдачі, помилки, обмовки, описки, провали, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [Бацевич 2011, с. 281].

Ф. Бацевич запропонував розподіляти невдачі, що виникають під час спілкування, на власне комунікативні та мовні девіації [там само, с. 283]. На нашу думку, саме мовно-комунікативні девіації є причиною комунікативних непорозумінь між носіями мови. Зазвичай ці девіації спостерігаються в усному мовленні, де невдалі дії, слова, цілі висловлення супроводжуються відповідною інтонацією, мімікою, жестами тощо. Омонімія є найпершою

причиною мовних відхилень. Це явище, що в мовленнєвій діяльності часто стає причиною невдалих висловлювань і спричиняє непорозуміння співрозмовників під час бесіди чи дискусії.

Представники різних соціумів, а подеколи й усе суспільство нерідко відчують невдалий вплив рекламодавців, працівників торгівельної сфери, керівників закладів харчування тощо на реципієнтів інформації через мовні помилки в текстах заохочувальних реклам, повідомлень, заголовків.

Мовна норма як базове поняття орфоєпії може змінюватися як у бік вдосконалення, так і в бік деградації (погіршення, занепад). Однією з найважливіших ознак деградації є регресивна зміна системи, зворотність зміни, зовнішній вплив, вплив іншої системи на розглядувану. Мовні норми порушуються і мовленнєвими помилками, або девіаціями, найчастіше спричиненими необізнаністю з правилами літературної вимови, впливом діалектного середовища, близькоспорідненої мови, орфографії на усне мовлення, урбанізаційними процесами, асиміляційними вилученнями, асимілятивними втручаннями та наступами тощо [Дружинець 2019, с. 12].

Порушення норм української літературної вимови, на думку М. Микитин-Дружинець, пояснюються кількома причинами.

1. На вимову може впливати правопис. Мовці намагаються у вимові копіювати написання слів, що призводить до штучно «буквеної» вимови: [крúти^е т'са] (крутиться) замість [крúти^е ц':а]; [не^у в'істчин] (невістчин) замість [не^у в'ішчи^{ен}]; [сизжú] замість [си^еджú] тощо.

2. Порушення літературних норм може викликати також діалектне оточення. Так, фонетика північного діалекту і багатьох говорів південно-західного наріччя спричинила вимову [р'] як [р]: [гoвóрат'] замість [гoвóр'ат']; [раднó] замість [р'аднó]. Під впливом південно-західного наріччя іноді вживають у кінці слова глухі приголосні замість дзвінких: [зуп], [в'іс], [стóрош] замість [зуб], [в'із], [стóрож]. Особливості діалектного мовлення здебільшого зумовлюють орфоєпічні помилки мешканців села.

3. Вплив на вимову спорідненої мови. Під впливом сусідньої мови вимовляють м'яко шиплячий [ч]: [ч'ас], [ч'ай], [р'уч'ка], [ніч'ка]; оглушують дзвінки у кінці слова: [д'ім], [дуп]; ненаголошений [о] вимовляється як [а] або з наближенням до [а]: [хадила], [ха^одила], [хо^адила]; замість [ў] вимовляють [ф]: [кроф], [ж'офтиї].

4. Відсутність до 90-х років ХХ ст. (унаслідок вилучення в 30-ті роки ХХ ст.) в українському алфавіті літери г. У зв'язку з цим поширеною є ненормативна вимова слів а́грус, га́нок, гелготáти та інших зі звуком [г]. Спостерігається також вживання звука [г] замість [ґ] у словах іншомовного походження: [газ], [газéта].

Відхиленням від орфоепічних норм української літературної мови є неправильне наголошення слів, зокрема дієслів: візьму, ка́жу, піду (пор. нормативну вимову: візьму́, кажу́, піду́) [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 115–116].

На основі відхилень від літературної мови виокремлюють два типи вимовних помилок: фонетичні та фонологічні.

Фонологічні вимовні помилки проявляються у змішуванні фонем, у заміні однієї фонем мови другою, що дуже спотворює звуковий образ слів, міняє склад фонем у них, призводить до їх плутання і нерідко навіть до неправильного розуміння слова. До цієї групи помилок належить, наприклад, неправильне оглушення кінцевих дзвінких приголосних: гриб сприймається як [ґрип] (хвороба), ка́зка – як [ка́ска], кіз – як [кіс]. Також сюди належить заміна огубленого ненаголошеного звука [о] неогубленим [а]: моститися вимовляється як [масті́тися], пора́ди – [па́ради], полити – [палі́ти].

Фонетичні вимовні помилки полягають у неправильному використанні варіацій фонем. Ці порушення не завжди змінюють значення слова і, як правило, спотворюють вимову. Так, українська орфоепія допускає вимову приголосного [т'] з наближенням до [ц'], якщо [т'] стоїть після [с']: [с'т'] як [с'т'ч'іна́], [ра́діс'т'ч'і] (стіна, радість). У словах [же" т'ч':а́], [т'ч'іло] (життя, тіло) наближення [т'] до [ц'] є порушенням норм української

орфоепії. Прикладом фонетичних помилок є вимова шиплячого замість свистячого: *усякий* - [уш'а́кий] або свистячого замість шиплячого: *шкарпетки* – [скарпéтки] [Волох 1986, с. 243]. Відхилення від орфоепічних норм зумовлені сферою спілкування, законом мовної економії, який у повсякденній вимові приводить до скорочення фонетичного складу слів і сполук; впливом іншої мови, просторіччя, діалектів, орфографії, недостатнім знанням вимовних норм [Єрмоленко 2000, с. 387].

Отже, однією із основних комунікативних ознак культури мовлення є правильність, тобто визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі. Усне мовлення у багатьох випадках залишається недосконалим у плані вимови. Якщо в українськомовних регіонах ця проблема менш помітна, то в південно-, північно-, східноукраїнському вона набуває особливої гостроти через постійні інтерференційні впливи та соціолінгвістичну ситуацію. Дотримання норм літературної вимови має велике значення для загального рівня культури розвиненої особистості, тому не можна залишати це питання осторонь.

1.2. Нормативна база сучасного українського усного мовлення

Орфоепія української мови ґрунтується на принципах евфонічності (милосвучності), які потребують свідомого ставлення до звукового оформлення літературної мови [Українська мова: енциклопедія 2004, с. 445], зокрема Н. Тоцька зазначає: «Те, що українська мова відзначається особливою милосвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер...» [Тоцька 2000, с. 3].

Орфоепічні норми сучасної української літературної мови склалися протягом тривалого часу і оформилися в мовознавстві як правила української орфоепії. Ці правила становлять основу загальної культури української літературної мови.

Кодифіковані норми вимови, які формувалися у тісному зв'язку з орфографічними, простежуються ще в рукописах, першодруках старої та

нової української літературної мови, а перші дослідження вченими особливостей української літературної мови викладені ще у працях ХІХ століття [Микитин-Дружинець 2006, с. 52].

Сучасна українська літературна вимова ґрунтується на принципах евфонічності, які вимагають свідомого ставлення до звукового оформлення висловлення. Літературна мовна норма має усталені, загальноприйняті правила, регламентації, взірці вживання мовних засобів у писемній і усній формі спілкування [Наконечний 1958, с. 78]. Літературній вимові притаманні деякі стилістичні особливості. Своєрідність їх залежить від змісту мовлення, його призначення та умов. Є стилі вимови в монологі і діалозі, у мовленні ораторському й побутовому, поетичному і прозовому.

Деякі орфоепічні норми окремими фонетистами подаються з незначними відмінностями, представляють закріплені чи незакріплені варіанти української орфоєпії. Основний звук – тип, або фонема, як уже зазначалося, найчіткіше виявляється при ізольованій вимові або в ненаголошеній позиції після твердого приголосного. В інших позиціях він може мати деякі особливості в своєму конкретному виявленні, тобто утворювати фонетичні варіанти. Одні фонетичні варіанти повністю відповідають звуковій системі сучасної української літературної мови, отже, входять до норм літературної вимови; інші (здебільшого діалектні чи навіть зумовлені правильною вимовою іншої мови) – порушують звукову систему, а отже, перебувають поза орфоепічними нормами [Лобода 1994, с. 21].

Орфоепічні норми української літературної мови охоплюють правила вимови голосних і приголосних, звукосполучень, слів іншомовного походження.

1.2.1. Вимова голосних

Голосні звуки української мови – звуки повного творення. Вони вимовляються повнозвучно не тільки під наголосом, а й у ненаголошеній позиції:

1. Звук [a] в усіх позиціях вимовляється чітко, ніколи не скорочується й не приглушується: [шáпка], [чaс], [далéко], [пáм'ят'], [загл'адáти].

2. Голосний [o] як наголошений, так і ненаголошений, вимовляється виразно, повнозвучно, ніколи не переходить у звук [a]: [водá], [молóкó], [обгoворíти]. Сильне наближення ненаголошеного [o] до [y] перед складом з наголошеним [y]: [з^oуз^oу́л'а], не значне наближення перед складом перед наголошеним [y]: [п^oо^y·п'іг] [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 118].

3. Звук [y] вимовляється чітко в усіх позиціях: [кучузу́ра], [будóвоју].

4. Голосний [i] вимовляється чітко як звук переднього ряду і високого ступеня підняття язикової спинки: [д'íд], [с'íл'с'кíї]. Виразно вимовляється [i] й на початку слова: [íскра], [íстóта], зокрема й після прийменника на приголосний: [в'íд íскри], [з íскри]. Однак у деяких словах наголошений початковий [i] наближається у вимові до [u]: [í^uнишíї], [í^uнде] [Сучасна українська літературна мова 1993, с. 88].

5. Голосний [e] чітко, виразно вимовляється під наголосом як звук переднього ряду і середнього підняття: [стéжка].

Виразно звучить [e] і в побічнонаголошених складах: [тèплотéхн'іка]. Не втрачає своєї якості звук [e] також в окремих ненаголошених позиціях, а саме:

- а) на початку слова після паузи: [еквáтор], [екрáн], [епóха];
- б) коли є закінченням слова: [мóре], [пóле], [гáрне];
- в) у закінченнях іменників: [дóлеју], [кáшеју], [тéслеју];
- г) коли виступає сполучним звуком у складному слові, перший компонент якого має побічний наголос: [бòлезаспoк'íїлл^evиї].

У ряді випадків ненаголошене [e] і перед наголошеними [i], [u], [y] вимовляється без значного нахилу до [u], зокрема в префіксах без-, пре-: [бе^uзvíх'ідний], [пре^uмудриї] [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 116].

6. Голосний [u] чітко, виразно вимовляється під наголосом як звук переднього ряду і високо-середнього підняття, проміжний між [i] й [e]: [ті́хо], [хі́тра], [ми], [син].

Без помітного нахилу до [e] чується ненаголошене [u] у формі 2-ої особи однини наказового способу дієслів I дієвідміни: [vii̯di], [vi̯tri].

З найбільшим нахилом до [e] звучить [u] перед наголошеним складом з [e] та [a] : живе́ [же^uvé], сидите́ [си^eде^uте́], [не^uсме́н:ик] [там само, с. 117].

1.2.2. Вимова приголосних

1. Дзвінкі приголосні [б], [д], [з], [дз], [ж], [дж], [г], [г] у кінці слова і в кінці складу перед глухим приголосним вимовляються дзвінко: [хл'і́б], [горо́д], [v'iz]. Тільки в словах *вогко, легко, кігті, нігті, дігтяр* звук [г] оглушується: [wóхко] [Блик 1988, с. 105].

2. Звук [в] вимовляється дзвінко, ніколи не замінюється звуком [ф]: [барв]. Навпаки, в кінці слова після голосного, в середині слова після голосного перед приголосним та на початку слова перед приголосним набуває більшої звучності і переходить у нескладовий [v̥]: [браv̥], [v̥плиv̥].

3. Сонорний [й] на початку слова перед приголосним, у середині та в кінці слова після голосного, між словами, на стику слів вимовляється як [j̥]: [j̥ме́н':а] ймення, [за·j̥ме́н:и^eк] займенник [j̥ро́ж'а·j̥] врожай.

4. Префікс з-, як і прийменник, перед глухими приголосними переходить у [s-]: зцілити [с'ц'ілі́ти], з хати [сх'а́ти].

5. Префікс роз- перед глухими приголосними у швидкому і нормальному темпі вимовляється як [рос-]: розказ'ати [росказ'ати].

6. Префікс без- перед глухими у повільному темпі вимовляється як [без-]: [бе^uзнéка]. У швидкому – як [бес-]: [бе^uспéка] [Сучасна українська літературна мова 1993, с. 63].

7. Глухі приголосні перед дзвінкими шумними в середині слів вимовляються як відповідні дзвінки: боротьба́ [боро́д'ба́], вокза́л [wог'за́л]. Також у тісних словосполученнях: о́сь де [о́з'де], хоч бі́ [ход'жбі́].

8. Сполучення літер *д, ж* вимовляється як один звук [д̆ж]. Твориться він так само, як [ч], тільки з участю голосу: джерелó [д̆жe^upe^uлó]. Звук [д̆ж] тут виник із [д] внаслідок асиміляції за місцем та способом творення.

9. Сполучення літер *д, з* звучить як один приголосний [д̆з]. Твориться він так, як [ц], але з участю голосу: дзёркало [д̆зёркало].

10. Звук [з] в українській мові дзвінкий, гортанний (власне, глотковий), фрикативний приголосний: [голоwá], [доpóга], [гоwорíти].

11. Літературний [л] – передньоязиковий ясенний твердий сонант. Твердо він вимовляється в кінці слова та перед приголосним: [v'íl], [полк], також перед голосними [а], [о], [у]: [клас], [блок], [клуб] [там само, с. 124].

12. Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] майже завжди тверді: [др'іб], [сип], [с'ім], [верф].

13. Звук [ф] – губно-зубний щілинний глухий твердий приголосний, відомий лише в словах іншомовного походження: [фóрма], [аре^uфмéти^eка].

14. Приголосні [з], [к], [х], [т], як правило, тверді: [гén'ії], [кél'ма].

15. Шиплячі [ч], [д̆ж], [ш], [ж] в українській літературній мові тверді: [ча́ша], [чу́че^uло], [ме^uжа́], [лоша́].

16. Приголосний [ц] твердий завжди перед [е], [у]: [це́гла], [цим], а також у запозичених словах: [ца́ри^eна], [плац] і окремих вигуках: [бац], [клац] [Сучасна українська літературна мова 1969, с. 92].

17. Звук [р] постійно твердий у кінці слова й складу: [v'іўча́р], [че^uтне́р], [базáр], [ve^uрба́], [верхі́].

18. Твердо вимовляються зубні приголосні на межі частин аббревіатур та на стику слів [педінсти^eту́т], [брат і се^uстра́], а також звичайним темпом на межі префікса і кореня: [бе^uзіме́н:и́].

19. Звуки [д], [т], [з], [с] перед кінцевим м'яким основи прикметників твердої групи у формах давального й місцевого відмінків однини та називного відмінка множини переважно не пом'якшуються: [наро́дн'і́], [барв'іст'і́]. Зубні в кінці префікса перед м'якими зубними звичайно не пом'якшуються: [розс'і́жати], але [роз':ávити].

20. Приголосні [т'], [д'] вимовляються без свистячого відзвуку: [т'існо], [м'ід']. Лише в позиції після [с'], [з'] звуки [т'], [д'] мають відзвуки [ʰ], [dʰ]: [ч'іс'тʰ], [жіз'дʰ] [Сучасна українська літературна мова 1969, с. 151].

21. Подовжені приголосні, що розвинулися в давньоукраїнській мові внаслідок уподібнення звука [j] попереднім м'яким приголосним: *знання, рілля, тінню, ллю*, а також подвоєні в результаті збігу: *оббити, законний* вимовляються як один довгий звук: [знан':á], [об:úти] [Блик 1988, с. 93].

1.2.3. Вимова звукосполук

В українській орфоєпії діють два закони – вимови свистячих перед шиплячими і шиплячих перед свистячими, вони відображають регресивну асиміляцію. Вимова звукосполучень в українській мові регулюється кількома правилами:

1. Шиплячі приголосні перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення змінюються на свистячі. Унаслідок уподібнення відбуваються такі зміни в звукосполученнях:

[ш]+[с']→[с':] [ди^ев^оу^ј·е^іс':·а] (*дивуєшся*)

[ж] + [с'] → [з'с'] : *зв'ажся* [зв'áz'c'a];

[ч] + [с'] → [ц'с'] : *мор'очся* [мор'óц'c'a];

[ш] + [ц'] → [с'ц'] : *дóшці* [д'óс'ц'і];

[ж] + [ц'] → [з'ц'] : *см'ужці* [см'úz'ц'і];

[ч] + [ц'] → [ц':] : *х'усточці* [х'úстоц':і] [Дружинець 2019, с. 68].

2. Свистячі приголосні перед шиплячими внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення вимовляються як шиплячі:

[с] + [ш]→[ш:] : *виріши* [v'ír`iш:и];

[з]+[ш]→[ш:] : [ш:úти] (*зшити*);

[з]+[ж]→[ж:] : [ж:°óу^{кн}°ути] (*зжовкнути*);

[з]+[ч]→[шч:] : [шч'істи^ети] (*зчистити*);

[з]+[дж]→[ждж:] : [ждж'е^нре^нла] (*зджерела*);

[роз]+[ж]→[рож:]: [p°о^ож:°уwáти] (розжувати);
 [без]+[ж]→[бе"ж:]: [бе"жжáрт°у] (без жарту);
 [роз]+[ш]→[рош:] і [рожш]: [p°ош:н°ур°уwáти] і [p°о^ожшн°ур°уwáти] (розшнурувати);
 [без]+[ш]→[бе"ш:] і [бе"жш]: [бе"ш:wá] і [бе"жшwá] (без шва);
 [роз]+[ч]→[рошч] і [рожч]: [p°ошче"сáти] і [p°о^ожче"сáти] (розчесати);
 [без]+[ч]→[бе"шч] і [бе"жч]: [бе"шчéсний] і [бе"жчéсний] (безчесний);
 [без]+[дж]→[бе"ждж]: [бе"жджéм°у] (без джесу) [Дружинець 2019, с. 68-69].

3. Передньоязиковий приголосний [д] перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за способом творення змінюється на свистячий [дз], а перед шиплячими внаслідок регресивної асиміляції за способом і місцем творення - на шиплячий аффрикат [дж]:

[д] + [с] → [дзс]: відступ [v'ídзстун];
 [д] + [ц] → [дзц]: відциурáтися [v'ídзциурáти^с'а];
 [д] + [з] → [дзз]: відзвук [v'ídззвук];
 [д] + [ш] → [джш]: відшлифувáти [v'ídжшил'íфуwáти];
 [д] + [ч] → [джч]: відчинíти [v'ídжчи^н'іти];
 [д] + [ж] → [джж]: відживáти [v'ídжж^иwáти].

4. Приголосний [т] перед [с], [ц], [ч], [ш] вимовляється відповідно як [ц], [ц:], [ч:], [чш]:

[т] + [с] → [ц]: брáтство [брáцтво];
 [т] + [ц] → [ц:]: корíтце [корíц:e];
 [т] + [ш] → [чш]: багáтиати [багáчшати];
 [т]+ [ч] → [ч:]: квíтчати [кв'íч:ати] [Бондар О. І., Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець 2006, с. 125].

5. Сполучення [чн] у деяких словах вимовляється як [шн]: [сón`ашний] день, [jáшн`і] крупи, [смáшнá jájéшн`а], [пш^нéнішний] хліб, [молóшна] каша.

6. Групи приголосних у словах-винятках кістлявий, хвастливий, хвастнути тощо в усному мовленні спрощуються: [к'ісл'áвий], [хвасл'івий]

[3: 125]. Дієреза відбувається і в числівниках – *шістнадцять, шістсот, шістдесят*: [ш'існа́дц'ат], [ш'іс:о́т], [ш'ізде" с'а́т] [там само, с. 126].

1.2.4. Вимова слів іншомовного походження

Усі запозичені іншомовні слова в українській мові фонетично й граматично адаптуються. Більшість з них засвоєні такою мірою, що не відрізняються від слів українських: *клуб, міна, крейда, газ, драма*. Проте окремі запозичені слова характеризуються орфоепічними особливостями.

1. Голосні [i] та [u] слід завжди вимовляти відповідно до їх написання. Після приголосних [ð], [m], [z], [c], [ɥ], [p], [ʒ], [ç], [ш] постійно вимовляється [u], а не [i] перед наступним приголосним звуком: [сיעстéма] [Блик 1988, с. 100].

2. В іншомовних словах ненаголошений [o] ніколи не переходить в [y] (навіть перед складом з постійно наголошеним [y]): *документ* [докуме́нт].

3. Ненаголошені [u], [e] після приголосного вимовляються з наближенням до [e], [u]: [те"ндéн'ц'і́ја] – тенденція.

4. Звук [i] після іншого голосного обов'язково йотується: *інтуїція* [інтуї́ц'і́ја] [там само, с. 126].

5. Буквосполучення *дж* в іншомовних словах вимовляється як один приголосний звук [дж̣]: [дж̣аз], [дж̣ем].

6. Губні приголосні частіше, ніж в українських словах, пом'якшуються перед [a], [y] (я, ю): [б'уро́], [п'уре́].

7. Сполучення приголосних у іншомовних словах під час вимови здебільшого не спрощуються: *абстрактний, магістр, патріарх*.

8. Приголосний [ф], як правило, вживається в іншомовних словах: [факт], [м'і́ф], [фо́рма] .

9. Приголосні перед [e] в іншомовних словах вимовляються твердо: [кекс], [ком'іте́т], [се́ктор] [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 127].

Отже, викладені норми літературної вимови оцінюються як загальнообов'язкові і загальноприйняті. Склалися вони протягом тривалого часу, а деякі з них і сьогодні ще не є однозначними. Вимовні норми характеризуються великою стійкістю. Вони уніфікуються, поступово змінюються, удосконалюються відповідно до змін і вдосконалень фонетичної, лексичної, граматичної системи мови. Оволодіння нормами літературної вимови є невід'ємною частиною культури мовлення. Основна вимога культури мовлення полягає у відповідності мовлення правилам літературної вимови, зокрема нормам вимови й наголошування, словозміни, словотворення, уживання слів тощо.

РОЗДІЛ 2. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: ГОЛОСНІ ЗВУКИ

Соціофонетичний опис мовлення сучасної молоді України, зокрема особливостей її вимови – проблема центральна і надактуальна. Дослідження імперативних, деспозитивних орфоепічних норм, а також прагматичної, з якою корелюють поняття слабкої та сильної мовної норми, сприятиме оптимізації національної та міжнаціональної комунікації на всіх рівнях її вияву, перешкоджатиме формуванню неправильних лінгвостереотипів, що заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі.

Одним із результатів функційно-комунікативної зорієнтованості сучасної лінгвістики є підвищення інтересу дослідників до особливостей процесу спілкування, породження й сприйняття мовлення, зокрема до різноманітних помилок, відхилень від норм, тобто так званого «негативного мовного матеріалу» [Бацевич 2000, с. 5].

Проблему мовних девіацій, помилок та їх прагматичну сутність сьогодні розробляють такі відомі науковці, як Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Т. Булигіна, Т. Космеда, Н. Лауфер, Н. Бабич, М. Волощак та ін.

2.1. Вимова голосних [e], [и] : результати соціопитування

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 50 записів, зафіксованих на аудіоносії (інформантами було обрано 50 респондентів економічного напрямку. Завданням респондентів було прочитати вголос записані слова, підібрані для аналізу вимови голосних (*вершник, виделка, життя, вершина, весна, везіння, перука, усміхається, іноді, зозуля, проміння*)).

Ненаголошений [и] згідно із сучасними нормами вимови наближається: 1. до [u^e]: [зи^eмóвний]; 2. до [e^ч] перед складом із наголошеними [a]: [ле^чжwáp]; 3. до [e^ч]

чи [e] перед складом із наголошеними [e]: [ne^uc'mén:u^eк, nes'mén:u^eк], [veⁱdélka, vedélka]; 4. до [eⁱ] між м'якими приголосними: заєць [zájeⁱц'].

На основі трьох прочитаних слів – *вершник*, *виделка*, *життя* – рівень володіння нормою вимови ненаголошеного [и] РЕН становить 38%. Згідно з соціопитуванням рівень володіння цією нормою вимови в Україні становить 40 % в Україні (в Північній (ПнУ) – 34 %, Південній (ПдУ) – 77 %, Західній (ЗхУ) – 0 %, Східній (СхУ) – 13 %, Центральній (ЦУ) – 17 %) [Дружинець 2019, с. 267]; 33 % в зарубіжжі (З) (Європа – 24 %; Америка – 47 %, Канада – 27 %) [там само, с. 484].

У слові «вершник» маємо незначне наближення ненаголошеного [и] до [e], яке вимовляє 30 % РЕН (Див. Додаток А). При вимові цього слова респонденти України (РУ) показали таке володіння нормою: 12 % в ПнУ, 84% – ПдУ, 16 % – СхУ, 68 % – ЦУ) [там само, с. 267] і респонденти зарубіжжя (РЗ): 30 % в Канаді, 20 % – Європі, 60 % – США) [там само, с. 296-297]. Жоден респондент ЗхУ не дотримується цієї орфоепічної норми. При вимові цього слова РУ допускали одну девіацію – без наближень вимовляли ненаголошений [и] [véршник]. Слово «виделка» [vedélka], [vi^edélka] правильно вимовили 30 % РЕН. РУ практично дотримуються цієї норми: 70 % – ПдУ, 20 % – ПнУ, 18 % – СхУ, 62 % – ЦУ) [там само, с. 267-268], у РЗ маємо такі показники: по 30 % у канадійців та європейців, 60 % в американців [там само, с. 297]. Усі західноукраїнські респонденти та деякі інформанти інших регіонів при вимові виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми [vidélka] [там само, с. 268]. У слові «виделка» [vedélka] РЕН допустили різні помилки: [víдилка] – 40 %, [vídилка] – 18%, [v'íделка] – 12%. У слові «життя» [и] наближається до [e] сильніше і позначається в транскрипції як [e^u] [же^uт':á], але 45 % РЕН вимовляють у цьому слові [и] згідно з нормами правопису [жит':á]. Вражає високий показник неволодіння нормою західноукраїнськими респондентами (100 %). Відхилення від норми пов'язані з впливом діалектної вимови,

оскільки, як зазначає М. Лесюк, у діалектній вимові можна помітити сильне тяжіння [е] до [и], тоді як [и] до [е] майже не наближається [Лесюк 2008, с. 22]. Згідно з орфоепічними нормами слово «життя» [же^uт':á] вимовили 20 % американців, 20 % канадійців, 23 % європейців [там само, с. 297].

Фіксація букви е на місці ненаголошеного [и], що свідчить про відповідну вимову ненаголошеного [и], зрідка трапляється у пам'ятці "Слово о полку Ігоревім": *Володимерь* (9), у Виголексинському збірнику XII – XIII ст.: *преде ревы* (5), у Київському Псалтирі XIV ст.: *блгволенєсмь* (71). Особливо часто це явище трапляється у пам'ятках XV – XVIII ст.: *нашеми* (Богд. XV, I, 290), *ожєвали* (294), *Некита* (11, 116), *чєсло* (Оп.Черк.з., 1552, АІ03Р, VII, I, 72), *седить* (ОП, Київ., з., 119), *цебули* (АЖ., 1584, 77), *метрополита* (Пер. 33), *Чегерин* (АПГУ, II, 30) *прєзначаєть* (К.З., к. XVII-п. XVIII ст., с. 298) [Дружинець 2017, с. 77]. Традиція передачі ненаголошеного [и] літерою е, за дослідженням М. Дружинець, зрідка простежується в «Енеїді» І. Котляревського перед складом з наголошеним [а], [и]: *умераю* (V:46), *помелився* (VI: 19), у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [и]: *шипшина* (74), в альманасі «Русалка Дністрова» перед складом з наголошеними [о], [а]: *лебонь* (27), *заберає* (113), у словнику П. Білецького-Носенка перед наголошеним складом з [а], [и], [е]: *вешнякъ* (74), *шипшина* (397), *веделка* (76), у журналі «Основа», зокрема у творах П. Куліша у префіксі пре-, у корені –мир-, флексії –имо: *прекладає* (1861, № 11- 12:1), *Владимера* (1861, № 10: 92), *задзвонемо* (1862, № 1: 19), у творах Марка Вовчка: *седівь*, *седіла*, *седіти*, у творах О. Стороженка: *шипшина* (1861 №2: 18), *зъ прогаленами* (1861, №2: 16), у творах Л. Глібова у коренях дієслів –бир-, -пир-: *убирайтеся* (1861, № 4: 60), *наперали* (1862, № 7: 62), у прислівниках *лебонь* (1861, № 6: 23), *леше* (1862, № 3: 43). І досить часто ця вимовна особливість передається у рукописах Т. Шевченка: у префіксі при- *предолыни* (II: 148); у коренях іменників, прикметників, дієслів – *Чегирині* (I: 341) *вешневый* (II: 39), *розлели* (II: 48); у суфіксах –учи, -ючи, -ячи, -вши дієприслівників – *йдуче* (II: 121), *лягаюче* (II: 121), *незводяче* (II: 113),

сказавши (II: 139); у закінченні дієслів III ос. одн. майбутнього часу – *лазитиме* (II: 69); у кінці прислівників – *ніколе* (II: 107), *всюде* (II: 110). [Микитин 2001, с. 96].

Ненаголошений [e], згідно із сучасними нормами вимови, наближається до [и]: [*че(и)ка́ти*], [*ме(и)не́*]. Ненаголошений [e], на думку Н. Тоцької, вимовляється як [и(е)] перед складом із наголошеними [у], [і], [и]: [*ни(е)сі́мо*], [*ни(е)су́*], [*ни(е)сі́и*] (*несімо, несу, неси*); як [и] перед складом із наголошеним [и] при швидкому темпі мовлення: [*виді́и*], [*вилі́киі*] (*веди, великий*) [Тоцька 1993, с. 63]. М. Наконечний зазначає, що при швидкій вимові ненаголошений [e] перед наголошеним [і] вимовляється як [и(і)]: [*ни(і)ч'і́т'и*] (*печіть*) [Наконечний 1969, с. 168].

За нашими спостереженнями, вимовляють слово «вершина» згідно з нормою [*вирі́шина*], [*в^ерши́на*] 35 % РЕН. Дотримуються норми при вимові цього слова 10 % в ПнУ, 20 % – ЗхУ, 10 % – СхУ, але 58 % – ЦУ, 90 % – ПдУ [Дружинець 2019, с. 270], 30 % – Канаді, 10 % – Європі [там само, с. 294], а решта виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми [*вері́шина*]; зовсім не володіють цією нормою респонденти-американці. У слові «весна» ненаголошений [e] наближається до [и] і 30 % РЕН порушують це правило. Опираються на орфографічні норми – вимовляють (*в^есна́*) 28 % в ЗхУ, 38 % в СхУ [там само, с. 270]. У слові «весна» [*в^есна́*] ненаголошений [e] наближають до [и] 90 % респондентів Канади, 10 % – США, 93 % – Європа, інші відтворюють правописні норми [там само, с. 295]. Слово «везіння» [*в^{ез}'і́н:'а*], [*в^{из}'і́н:'а*] правильно вимовили 32 % РЕН; 12 % у ПнУ, 70 % – ПдУ, 12 % – ЗхУ, 18 % – СхУ, 50 % – ЦУ [там само, с. 270], 60 % – Канаді, 40 % – США, 10 % – Європі, а решта виходять за рамки норми й вимовляють [*в^{ез}'і́н:'а*] [там само, с. 295]. Як правило, у слові «перука» ненаголошений [e] вимовляється як [и^е] або [и]: [*п^ие́рука*] чи [*п^иру́ка*], проте 70 % РЕН; 94% в ПнУ, 58 % – ПдУ, 86 % – ЗхУ, 94 % – СхУ, 64 % – ЦУ при вимові відтворюють правописні норми

[там само, с. 270]. Слово «перука» правильно вимовили по 40 % респондентів Канади та Америки, 13 % – Європи [там само, с. 295]. При вимові ненаголошеного [e] у словах *вершина, перука, весна, везіння* переважно у мовленні домінують норми написання.

Ненаголошений [e] в позиції між м'якими приголосними наближається до [i] : [окра́је(i)ц'] (*окраєць*). У цій позиції, на думку М. Наконечного, допускається вимова [e] як [i^е] чи [i^и] [Наконечний 1969, с. 384]. На думку В. Горпинича, ненаголошений голосний [e] між м'якими приголосними вимовляється як звук [и], близький до [i]: [корéжу^иц'] [Дружинець 2019, с. 248]. РЕН слово «усміхається» згідно з нормою вимовляють 38 %; на теренах України цієї норми дотримуються 64 % в ПнУ, 52 % – ПдУ, 60 % – ЗхУ, 64 % – ЦУ [там само, с. 271], за межами України : 20 % – США, 10 % – Канада, 26 % – Європа [там само, с. 295], однак жоден інформант Східної України цю норму не продемонстрував.

Звернемось до писемних пам'яток давньо- та староукраїнської літературної мови. Буква и на місці e зрідка трапляється у писемних пам'ятках, що відбивали окремі фонетичні особливості південних слов'янських говорів, ще з XI ст.: *наричєши* (Ізб. 1073, 112), *на кристь* (157), *оучитила* (233). [Дружинець 2017, с. 77]. За словами А. Москаленка, до кінця XIII ст. безсумнівних прикладів з [и] на місці ненаголошеного [e] в пам'ятках не виявлено, Літера и (ы) на місці ненаголошеного [e] часто зустрічається у пам'ятках пізнішого періоду, наприклад: *учителю, мучитилемь* (Єв., 1283), *ожинися* (Єв.Верковича, XIV), *чирвоний* (Крех. Апостол, 1560), *Диниса* (Акт. кн. Полт. гор.ур.І,53) [Москаленко 1960, с. 32], *канцляриєй* (Л.Вел.,31), *чирвоного* («Лексикон» П.Беринди, 468) [Дружинець 2017, с. 77], *на хрыбетъ* (К.Зіновієв, 226) [Микитин 1996, с. 157]. Наведені факти свідчать про певне артикуляційно-акустичне зближення [e] з [и], що є нормою сучасної літературної вимови [Москаленко 1960, с. 32].

Літера и на місці ненаголошеного [e], що свідчить про вимову

ненаголошеного [e] близько до [и], зрідка трапляється у писемних пам'ятках ще з XI ст. Літера и на місці ненаголошеного [e] часто зустрічається у пам'ятках пізнішого періоду, зокрема у Євангелії 1283 р.: *учитилю, мучитилемъ*, у Євангелії Верховича XIV ст.: *ожинися*; у Крехівському Апостолі 1560 р.: *чирвоний*, у Літописі Величка: *канцеляриєй* (31) [Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко 1979, с. 263].

Таким чином, вимова [и] та [e] у запропонованих словах (крім слів життя, весна) розцінюється як слабка норма.

2.2. Вимова голосних [o], [i] : результати соціопитування

Початковий наголошений голосний [i] вимовляється з призвук до [и]>[i^И] або ж взагалі переходить в [и] чи [и^І]: *інколи* [i^Инколи], [i^Інколи], [i^инколи]. При вимові слова «іноді» 60 % РЕН не дотримуються норми. Виходять за рамки норми 82 % респондентів в ПнУ, 24 % – ПдУ, 100 % – ЗхУ, 100 % – СхУ, 24 % – ЦУ [Дружинець 2019, с. 273], 90 % в Канаді, 94 % в Європі [там само, с. 300]. Усне мовлення під впливом орфографії набувало неорганічних для української мови рис, зокрема ці особливості стосувалися не лише звукового образу мовлення, а сягали глибинних змін – фонемного рівня мови. Ще Ф. Шумлянський у розвідці про перший офіційний правописний документ висловлює незгоду з написанням *Ірод, іржа* та ін., посилаючись на словник Б. Грінченка, де ці слова подано з буквою *и*: «Тут можна вбачати непотрібну штучність: жива мова підганяється під правило. Якби ми навіть погодилися на цю штучність для зазначених вище прикладів, то ні в якому разі під це правило не можуть підійти такі слова: *иний, инш*» [Шумлянський 1927, с. 107].

Початковий наголошений [i], за свідченням М. Дружинець, передається буквою *и*: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського – *инша* (15), *ижь* (30); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки – *искры* (11), *иволга* (11), *иншый* (18) [Дружинець 2016, с. 79]. Літера *и* на позначення початкового наголошеного [i] подається

в драгоманівці: *инакше* (3:12, 33), *инчих* (3:20) [Микитин-Дружинець 2010, с. 43], у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *играшкы* (18), *игры* (43). Фіксація літери *и*, що свідчить про відбиття сучасної орфоепічної норми у загальних назвах, зустрічається і в «Словарі української мови» (1907-1909) Б. Грінченка: *идол, ижиця, икати, индик, иржа* [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець 2006, с. 182]. Варто зазначити, що написання початкового *и* перед *н* було орфографічною нормою на початку ХХ ст. і правило формулювалось у «Найголовніших правилах українського правопису» (1918) [Історія українського правопису XVI-XX століття 2004, с. 284; Огієнко 2001, с. 364].

У писемних пам'ятках зафіксовані особливості народної вимови, а тому це свідчить про зв'язок нової української літературної мови із старою, про глибину коріння сучасних вимовних норм.

Ненаголошений звук [o] перед складом з [y], [i] в основі слова наближається до [y]: *розумниця* [ро'зумни^ец'а], [рузумни^ец'а], *борідка* [бо'р'ідка]. Слово проміння [про'м'ін':а] згідно з орфоепічною нормою вимовляє тільки 30 % РЕН; 74 % в ПдУ, 44 % – ЦУ, 38 % – ПнУ, чистий ненаголошений [o] вимовляють західноукраїнські та східноукраїнські мешканці [Дружинець 2019, с. 480]; 25 % РЗ (по 30 % – США та Канада, 16 % – Європа) [там само, с. 298-299]. При дуже швидкій вимові ненаголошений [o] перед складом із наголошеним [y] може вимовлятися як [y] (*зозуля* [зузу'л'а]). З дотриманням норми вимовили це слово 30 % РЕН; у ПнУ – 8 %, у ПдУ – 80 %, у ЗхУ – 28 %, у ЦУ – 28 [там само, с. 480], у Канаді – 40 %, у США – 20 %, у Європі – 16 % [там само, с. 299]. Регіональний показник норми вимови ненаголошеного [o] становить в Україні 30 % (ПнУ – 23 %, ПдУ – 77 %, ЗхУ – 14 %, ЦУ – 36 %), нульовий показник володіння нормою в східноукраїнських респондентів [там само, с. 481]; за межами України цією нормою володіють 25 % інформантів (Канада – 35 %, США – 25 %, Європа – 16 %) [там само, с. 485].

Зміна ненаголошеного [o] на [y] зрідка наявна у пам'ятках староукраїнщини XI-XIII століть: *уружьє* замість *оружье*, *оучистивъшеса* (Ізб. 1073, 38), *уружьникъ* (Сл.Б.Гр., XI, 71), *убрътоша* (Є.Гал. 1283, 51), *гулубеви* (Іпат. літ.). Ця риса стає виразною з XIV століття: *свуєму* (Єв.Верковича, XIV ст.), *унукумь* (Р.гр.N5, 1859) [Дружинець 2017, с. 77]. Ця риса простежується у “Лексиконі” Памви Беринди – протуру, у творах Г.Сковороди – кузуб, сумнительно. Дуже рідко у пам'ятках нової української літературної мови фіксується у на місці ненаголошеного [o]. Це засвідчено єдиним прикладом зузуля (II: 111) у рукописах “Більшої книжки” Т.Г.Шевченка; прикладами унучка (1861, № 11: 59), унуки (1862, № 2: 12) у творах О. Стороженка; унучечку (1862, № 1: 28) у творах Марка Вовчка [Дружинець 2017, с. 77].

Не засвідчується у досліджуваному матеріалі вимова ненаголошеного [o], наближеного до [y]: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *голубкою* (48), *голубочко* (85); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *гориты* (20); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *голубко* (23), *зозуля* (30), *голубьятко* (64). Вимова наголошеного [o] передана буквою у лише Т. Шевченком у «Більшій книжці»: *зозуля* (111, II) [Микитин-Дружинець 2001, с. 97].

Прикладам написання у замість о в давньоруських пам'ятках не слід надавати великої ваги, оскільки ця фонетична риса відбивається в письменстві виразно лише з XIV століття [Історична граматики української мови 1980, с. 298]. Це зауваження слід враховувати, але не можна оминати й вище наведених фактів, що свідчать про певну вимовну тенденцію.

Таким чином, володіння орфоепією голосних РЕН розцінюється як слабка норма і становить 37 %. Вимовою ненаголошених: [и] володіють 38 % РЕН; [е] – 42 %; [е] як [eⁱ] – 38 %; [o] – 30 %; вимовою наголошеного початкового [і] – 40 %. Найкраще володіють РЕН нормами вимови ненаголошеного [е] (42 %) та вимовою наголошеного початкового [і] (40 %). Надслабкою нормою РЕН вважається вимова ненаголошеного [е] як [eⁱ],

ненаголошеного звука [o] як [y], ненаголошеного [и] як [и^е], тобто респонденти не відтворюють вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми. Найвищий відсоток володіння нормою при вимові таких слів, як [же^м:á] (55 %), [ve^сна́] (70 %). Слабке володіння нормами РЕН продемонстрували при вимові ненаголошеного [e] у словах *вершник* (30 %), *виделка* (30 %), наголошеного [e] *перука* (30 %).

Причини порушень літературної вимови голосних пов'язані з відсутністю теоретичної бази та з впливом правопису.

2.3. Гендерна орфоепія : теоретичний та практичний аспекти

Сучасне суспільство покладає на чоловіків і жінок різні ролі, зокрема на мовній основі, оскільки вона є основним каналом отримання соціокультурної інформації. Залежно від того, як мова впливає на стать, формується ставлення суспільства до чоловіків і жінок, і як результат формуються гендерні стереотипи.

У даний час в лінгвістичній літературі немає послідовного вживання терміна гендер. «Англійський термін *gender*, що означає граматичну категорію роду, був вилучений з лінгвістичного контексту і перенесений в галузь досліджень інших наук – соціальна філософія, соціологія, історія, а також у політичному дискурсі. До того ж, у спеціальній літературі українською мовою частіше застосовується не сам термін *гендер*, а його деривати: *гендерні дослідження*, *гендерні аспекти*, *гендерні відносини*, *гендеристи*, *гендерологія*. Слово ж *стать* у багатьох випадках дозволяє з контексту зрозуміти, коли йдеться про біологічний, а коли – про культурно зумовлені його аспекти» [Миронова 2004, с. 357–362].

Поняття гендер використовують в дослідженнях галузей різних наук, зокрема і лінгвістики. Хоча «гендер не є мовознавчою категорією, за винятком соціо– і частково психолінгвістики, аналіз структур мови дозволяє одержати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків і жінок фіксуються в словах та

загалом текстах різного типу, як міняється уявлення про гендерні норми, як гендерна приналежність впливає на засвоєння кодифікованих норм мови, з якими фрагментами і тематичними галузями мовної картини світу вона пов'язана. Вивчення мови дозволяє також встановити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можлива маніпуляція гендерними стереотипами» [там само, с.357–362]. Філософія постмодернізму розуміє мову як головний інструмент конструювання картини світу, стверджуючи, що те, що людина сприймає як реальність, насправді є мовним образом. Сама мова є наслідком людського досвіду, насамперед конкретного, тілесного. Мова дає ключ і до вивчення механізмів конструювання статевої ідентичності.

2.3.1. Лінгвістична гендерологія: мета і завдання

Відомо, що мова безпосередньо пов'язана з усіма сферами людської діяльності. Мова, з одного боку, віддзеркалює все те, що відбувається в суспільстві, з іншого, вона сама здатна формувати його ментальність. Також мова відіграє основну роль у формуванні свідомості та системи цінностей кожної особистості.

Поняття гендер вважають міждисциплінарним. Цей термін має англійське походження, оскільки виник у Великобританії, і в перекладі *gender* дослівно означає граматичний рід, тобто чоловічий, жіночий, середній. Із часом це поняття почало означати соціостатеві характеристики статі з властивими їй характерними особливостями способу життя, вчинків, задумів і прагнень тощо. «Важливими елементами створення гендерних відмінностей є зіставлення «чоловічого» та «жіночого», тобто залежність жіночого начала від чоловічого. Термін «гендер» з'явився для визначення соціальних, а не біологічних відмінностей між чоловіками та жінками» [Глушченко 2007, с. 108]. Слова *гендер*, *гендерний* (поряд з *глобалізація*, *трани*, *кікбоксинг*) О. Стишов називає книжними. Потрапляючи в мову ЗМІ,

вони «здобувають право на входження до загальномовного словника» [Стишов 2003, с.36].

Взагалі поняття гендер найширше використовують в соціолінгвістиці на позначення соціальної статі і кваліфікують як багатоаспектну категорію не лише в межах суспільства, а й в межах окремої особистості. Гендерним особливостям в процесі мовної комунікації належить значна роль. Головним критерієм комунікативної поведінки є стереотипні уявлення про комунікативні ролі чоловіка й жінки в просторі міжмовної комунікації. Гендерні особливості в процесі мовної комунікації значною мірою залежать від психічного складу, характеру професії, соціальної ролі досліджуваних.

Гендерний аналіз був започаткований у 70-роках ХХ століття у британській (М. Адлер, Р. Макаулей, С. Ромейн) та американській (Д. Камерон, Р. Лакофф) лінгвістиці. Протягом останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному (О. Безсонова, О. Козачишина, А. Мартинюк, К. Пищикова, О. Холод та ін.) мовознавстві. Як зазначає М.Л.Дружинець, в Україні «гендерна лінгвістика тільки розвивається, спираючись на випробувані в зарубіжній лінгвогендерології методи. Вітчизняні дослідження в цій галузі орієнтуються переважно на російськомовний соціум, що проживає в Україні, та зарубіжний мовний матеріал» [Дружинець 2019, с.370].

Гендерний аспект в галузі мовознавства характеризується тим, що будь-який розділ лінгвістики може розглядатися з погляду розвитку в них гендерних відношень. За словами Л. Ставицької, «сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому можна і слід говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на увазі становлення української лінгвістичної гендерології, бо гендер як ніяке інше соціолінгвістичне поняття закорінений в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури» [Ставицька 2003, с.30]. У лінгвістиці змінилося уявлення про гендер, оскільки він не є статичною, внутрішньо притаманною характеристикою комунікантів, а є тим, чого набуває особистість в кожен

момент мовлення. Згідно з динамічним підходом мова комуніканта будь-якої статі може мати як жіночі, так і чоловічі риси, тому гендер розглядаєть не як те, що люди мають, а як те, що вони створюють. Звідси поняття «створювати гендер». Також дослідниця виділяє три періоди розвитку гендерних досліджень:

I період: 1960 – 1970 рр. Ранній період, в якому переважає соціолінгвістичний підхід, домінують кількісні методи досліджень чоловічого та жіночого мовлення.

II період: 1970 – 1980 рр. Період становлення культурологічного підходу. Виникає поняття „гендер”, що вважають в основному культурним конструктом. Превалює якісна, етнографічна методологія досліджень.

III період: з початку 90–х років минулого століття. Виникає більш динамічна соціально–конструктивістська модель гендеру, що робить можливим сполучення якісного й кількісного підходів [Ставицька 2003, с. 32].

2.3.2. Гендерні особливості вимови голосних звуків

Важливими елементами створення гендерних відмінностей є зіставлення «чоловічого» та «жіночого», тобто залежність жіночого начала від чоловічого. Слід, однак, зазначити, що не існує «чоловічих» та «жіночих» варіантів мови – є лише різні мовленнєві стилі, а ступінь розбіжностей між ними варіюється в залежності від мови і культурних особливостей середовища.

Часто в усному мовленні порушується норма вимови ненаголошеного голосного [e]. Проаналізувавши мовлення 50 респондентів економічної сфери, ми отримали такі результати: лише 15 % опитаних жінок вимовляють слово «вершина» згідно з нормою – [vɪ^eршина], а решта виходить за рамки вимови і відтворює орфографічні норми. Чоловіки, як і жінки, порушують орфоєпію голосного [e] у цьому слові, зокрема 80 % опитаних чоловіків вимовляє [vɛрши'на].

У слові «весна» ненаголошений [e] наближається до [и] і 40% респондентів-жінок та 30 % респондентів-чоловіків вимовляє згідно з нормою – [ve^uсна́], відповідно 60 % жінок та 70 % чоловіків порушують це правило, вимовляючи [висна́]. Більшість жінок, а саме 68 %, у слові «везіння» копіюють орфоепію з написанням, 32 % слово вимовили згідно з нормою – [viz'ín:'a]. Щодо чоловіків: у мовленні всіх опитаних спостерігаємо девіацію – [ve z'ín:'a]. Як правило, у слові «перука» ненаголошений [e] вимовляється як [и^e] або [и]: [пи^eрука] чи [пирука], проте 70 % респондентів-жінок та 100% чоловіків при вимові відтворюють правописні норми [перука].

Ненаголошений [e] в позиції між м'якими приголосними наближається до [і]. У слові «усміхається» 32 % опитаних жінок та 6 % чоловіків вимовляють згідно з нормою – [eⁱ]: [ус'м'ixáje'ц:'a]. Отже, більшість респондентів-жінок, як і респондентів-чоловіків, не дотримуються норм вимови голосного [e] у словах *вершина*, *весна*, *усміхається*, *перука* (щодо останнього слова та лексем *везіння*, *перука* – у чоловіків нульовий показник володіння), 40 % жінок дотримуються орфоепічних норм при вимові слова *весна*. Загальний рівень володіння орфоепією голосного [e] жінками становить 73 %, а чоловіками всього 11%.

Згідно з кодифікованими нормами, ненаголошений звук [и] наближається до [e], проте в позиції перед складом з наголошеними [á] та [é] вимовляється як [e^и]. Проаналізувавши мовлення жінок та чоловіків – респондентів економічної сфери, ми отримали такі результати: у слові «вершник» ненаголошений [и] наближається до [e], але так вимовляє тільки 10% опитаних жінок, решта вимовляє тотожно з написанням – [véршник]. Проте 20 % чоловіків вимовляє згідно з нормою – [véршни^eк].

Слово «виделка» правильно вимовили 25 % жінок-респондентів – [vi^eдélка], інші виходять за рамки норми й вимовляють [видélка]. У мовленні більшості чоловіків-респондентів, а саме 95%, також спостерігаємо аналогічну девіацію під час вимови слова «виделка». У слові «життя» [e]

наближається до [и], так і вимовляють 55 % жінок – [ж^ет:'а]. Проте 100 % респондентів-чоловіків, на відміну від жінок, виходять за рамки норми і все одно вимовляють [и] – [ж^и т:'а]. Згідно із сучасними нормами вимови, ненаголошений [и] сильніше наближається до [e^ч] перед складом з наголошеними [а], [е].

Отже, загальний відсоток володіння нормою вимови голосного [и] жінками становить 30 %, оскільки більшість з них при вимові *вершник*, *виделка*, *життя* виходять за рамки орфоєпії. На відміну від жінок, 20% чоловіків вимовляють згідно з нормами орфоєпії слово *вершник*, але в більшості з них спостерігаємо девіації в словах *виделка*, а слово *життя* всі вимовили неправильно. Загальний відсоток дотримання норми вимови ненаголошеного голосного [и] в жінок становить 30 %, в чоловіків всього 6%. Можемо стверджувати про нестійкість норми.

Згідно з кодифікованими нормами, звук [о] в ненаголошеній позиції зазвичай вимовляється з наближенням до [у]. Це відбувається перед складом з наголошеними [ú], [í], але при швидкому мовленні можливе [y^о]. Наприклад, у слові «зозуля» замість [о] вимовляємо [у] – [з °уз °у л'а]. Також можлива вимова [з °ò^у з °ú л' а]. Отже, 20 % жінок володіють нормою і вимовляють [з °уз °у л'а]. Лише 10 % чоловіків правильно вимовляють слово: [з °ò^у з °ú л' а]. Слово «проміння» правильно вимовили лише 30 % опитаних жінок – [п р °о^у м' і'н': а], а 100% чоловіків вимовляє [п р °о м' і'н': а]. Отже, 25 % жінок дотримується норм вимови голосного [о] у словах *зозуля*, *проміння*. У мовленні чоловіків спостерігаємо абсолютне відхилення від норм орфоєпії у слові *проміння*, проте відсоток володіння кодифікованою нормою вимови [о] в жінок при вимові цього слова становить 30 %.

Початковий наголошений голосний [í] вимовляється з призвуком до [и]>[i^и], або ж взагалі переходить в [и]. У слові «іноді» початковий і є наголошеним, тому згідно з нормою [і] маємо вимовляти [i^и] або [и], проте 70 % респондентів-жінок ототожнюють орфоєпію з орфографією – [i^инод'і]. Лише 10 % респондентів-чоловіків не допускають помилки під час вимови -

[и́нод'і]. Отже, можемо стверджувати, що жінки краще дотримуються орфоєпії голосного [і], але в їх мовленні спостерігаємо теж нестійкість норми.

Таблиця 1. Вимова голосних звуків РЕС: ЖІНКИ

Правильна вимова	Слово	Девіації
[v é р ш н и е к] 10%	вершник	[v é р ш н и к] 90%
[v е д е л к а] [v и е д е л к а] 25%	Виделка	[v и д е л к а] 75%
[ж е ^и т:'а] 55%	Життя	[ж и т:'а] 45%
[v и р ш и н а] [v и е р ш и н а] 15 %	Вершина	[v е р ш и н а] 85%
[v е ^ч н á] 40%	Весна	[v и с н á] 60%
[v и е з' і н:' а] [v и з' і н:' а] 32%	Везіння	[v е з' і н:' а] 68%
[п и е р ú к а] [п и р ú к а] 30%	Перука	[п е р ú к а] 70%
[у с' м' і х á ј е ц:' а] 32%	Усміхається	[у с' м' і х á ј е ц:' а] 68%
[і ^и н од' і] 10% [и н од' і] 20%	Іноді	[і н од' і] 70%
[з ° у з ° ú л' а] 9% [з ° у з ° ú л' а] 11%	Зозуля	[з ° з ú л' а] 80%
[п р ° о ^у м' і н:' а] 30%	Проміння	[п р ° о м' і н:' а] 70%

Отримані результати дають підстави говорити про наявність гендерних особливостей орфоєпії лише деяких голосних та під час вимови не всіх слів. Спостерігаємо відхилення від орфоєпії голосних звуків як у чоловіків, так і в жінок. Можемо говорити про нестійкість орфоєпії голосних та певну гендерну специфіку норми, оскільки чоловіки взагалі не дотримувались норми при вимові таких слів як *життя*, *везіння*, *перука*, *проміння*, у мовленні жінок така тенденція не простежувалась.

Таким чином, виходячи з результатів опитування усіх респондентів, можемо віднести вимову ненаголошених звуків [и] (дотримується 38 % опитаних), [e] (41 %), [o] (30 %), наголошеного [і] (40 %) до нестійких норм, оскільки загальний показник володіння нормою вимови голосних звуків становить 37% .

РОЗДІЛ 3. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ЗВУКИ

Приголосні звуки виразно вимовляються між голосними, на початку слова перед голосним. В інших позиціях вони характеризуються певними особливостями в своєму конкретному виявленні, тобто утворюють фонетичні варіації.

У розділі розглянемо вимову дзвінких (у кінці та в середині слова) і глухих, вимову префіксів [роз-], [без-], [з-], [об-], [від-], [між-]. Респонденти нашого соціопитування мали завдання прочитати вголос такі лексеми: *стежка, Вишгород, вокзал, сніг, обпалений, відхилити, міжпланетний, могти, легкий, розписати, безпека, зцідити, зсунути, з кавою*. Результати соціопитування подаються в Додатках Б.

3.1. Вимова дзвінких та глухих приголосних звуків

Дзвінкі приголосні в кінці слова й перед глухими в середині слова вимовляються дзвінко: слово *стежка* дзвінко вимовили лише 32% РЕС – [*стéжка*], усі інші 68% не дотрималися норм і допустили помилку, вимовляючи – [*стéшка*]; слово *могти* 84% вимовили правильно – [*могті́*], а 16% відійшли від рамок норми – [*мохті́*].

Глухі ж приголосні перед дзвінкими в основі слова вимовляються дзвінко: так слово *Вишгород* [*víжгород*] вимовили 76% РЕС без помилок, а інші 24% вимовили без дзвінкості: [*víшгород*]. Слово *вокзал* усі респонденти вимовили згідно з кодифікованою нормою: [*woʒáʎ*].

Дзвінкі губні, шиплячі та гортанний в кінці слова не оглушуються: так, наприклад, у слові *сніг* [*с'н'іг*] більшість, а саме 56 % не дотрималася норми і допустили помилку: [*с'н'іх*].

Дзвінкі приголосні, як уже зазначалося, не оглушуються й перед глухими, за винятком дзвінкого приголосного глоткового звука [г], який вимовляється як [х] у словах *легко, вошко, кігті, нігті, дігтяр* та похідних від

них. При вимові слова *легкий* усі респонденти дотрималися норми і озвучили слово правильно: [ли^ехкії].

Спостереження М.Дружинець дають підстави говорити про дуже виражену тенденцію до оглушення дзвінких приголосних у мовленні молоді різних регіонів України: майже не виникло проблем в опитуваних зі словом «легкий» – 90 % українців (100 % інформантів ЗхУ, 94 % – ЦУ, 90 % – СхУ, 84 % – ПнУ, 80% – ПдУ) показали нормативну вимову цього слова: [лихкії], проте 56 % українців (76 % респондентів ПнУ, 88 % – ЦУ, 82 % – ЗхУ, 78 – % СхУ, 20 % – ПдУ) вимовили [м^охтії], що, звісно, є порушенням норми. Нормою вимови [г] (до якої уналежнюється вимова [г] з оглушенням і без оглушення) володіють 60 % українців (54 % в ПнУ, 80 % – ПдУ, 59 % – ЗхУ, 56 % – СхУ, 53 % – ЦУ) [Дружинець 2019, с. 278].

Кодифікованою нормою є дзвінка вимова глухих приголосних перед дзвінками, але перед сонорними вони не зазнають асимілятивних змін. За результатами дослідження мовознавиці, слово «Вишгород», тобто [vú жгор^од], правильно вимовили 67 % українців (80 % респондентів СхУ, 70% – ПнУ, 70 % – ЗхУ, 68 – % ЦУ, 43 % – ПдУ), а решта інформантів дотримуються орфографічних норм і вимовляють [в^у ш г^о р^о д], однак кінцевий дзвінкий [д] зберігають всі опитані респонденти; слово «вокзал» згідно з орфоепічними нормами (звук [г] замість [к] – [w^огзál],) вимовили 60 %, інші 40 % опитаних (60 % респондентів ПнУ, 40 % – ЦУ, 70 % – СхУ, 30 % – ПдУ, 70 % – СхУ) виходять за рамки норми і вимовляють згідно з правилами правопису [w^окзál]. Як свідчить М. Дружинець, цієї норми стовідсотково дотримується молодь Західної України, студенти-хіміки ОНУ імені І. І. Мечникова, сильною (більше 50 % володіють) є ця норма й в учнів ЗОШ № 56 м. Одеси. Відсоток володіння нормою вимови глухих перед дзвінками (на основі лексем *Вишгород*, *вокзал*) становить 53 в Україні (ПнУ – 55 %, ПдУ– 57 %, ЗхУ– 36 %, СхУ – 55 %, ЦУ 64 – %) і свідчить (крім ЗхУ) про регіональну стійкість норми [там само, с. 279-280].

У писемних джерелах засвідчено збереження дзвінких приголосних у кінці слова: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *ридъ* (8), *щобъ* (22), *батигъ* (24), *перелигъ* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *Богъ* (18), *хлибъ* (20), *снигъ* (29), *голодъ* (30), *людъ* (38); у «Кобзарі» Т. Шевченка – *назадъ* (38), *ворогъ* (103). Послідовно дзвінкий приголосний у кінці слова передається відповідними буквами у граматиці О. Павловського: *гарбузь* (69), *дубъ* (79), *підъ* (85); у словнику П. Білецького-Носенка: *рядъ* (319), *плугъ* (284), *тулубъ* (357) [Дружинець 2015, с. 41].

У писемних пам'ятках теж фіксується вимова дзвінких приголосних перед глухими: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського послідовно – *тяжко* (15), *швидко* (15), *слабкий* (17), *стежка* (21), *рибка* (21), *удка* (21), *Рябка* (22) і в «Кобзарі» Є. Гребінки послідовно – *сторожка* (12), *важко* (22), *голубко* (23) у «Кобзарі» Т. Шевченка – *тяжко* (17), *ягідку* (34), *дружки* (77). Ця норма відбита у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка у переважній більшості випадків – *подружкамы* (34), у *дружкахъ* (35), *за ложку* (35), *лыхорадка* (36), *нижкамы* (37), *походка* (52), *тяжко* (52), але *юнку* (33), *лошка* (37); у граматиці О. Павловського: *брыдкий* (7), *губка* (32); у словнику П. Білецького-Носенка: *бабка* (48), *боридка* (59); у граматиці Я. Головацького: *рѣдко* (24), *солодкій* (160). П. Куліш послідовно дотримується традиції при передачі на письмі дзвінкого перед глухими приголосними: *близько* (28, №9, 1861), *тяжко* (30, №9, 1861) [Микитин 2000, с. 155-156].

Втрата і набуття дзвінкості приголосними – явище давнє. У пам'ятках XII-XIII століть виявлено: *рѣтко* – *рѣдько* («Слово о полку Ігоревім»), *зде* – *сьдѣ* (Є. Гал., 1266), *паропци* – *паробъци* (Поученіє В. Мономаха). Староукраїнські писемні пам'ятки досить часто засвідчують наслідки асиміляції глухого перед дзвінким: *прозбу* (ВС., 1347), *прозбою* (Л. Вел., 1720, 21), а також відбивають і наслідки оглушення дзвінкого перед глухим у середині слова: *сѣткы* (ВС., 1347). Послідовно зберігаються дзвінкі приголосні перед глухими у літописі Граб'янки (XVIII): *прикажчики* [Дружинець 2015, с. 80].

Приголосний [г] передається літерою х у пам'ятках нової української літературної мови: в альманасі «Русалка Дністрова»: *лехкий* (73), у словнику П. Білецького-Носенка: *лехкій* (73) [Микитин-Дружинець 2006, с. 65].

Отже, дзвінки приголосні в кінці слова і перед глухими майже послідовно фіксуються у пам'ятках XVII-XVIII століть. Помилки у вимові дзвінких приголосних сьогодні зумовлені лише впливом діалектного мовлення та спорідненої мови, оскільки ці орфоепічні норми фіксуються письмом, теоретично обґрунтовані уже в граматиках на початку XX ст., добре простежуються у пам'ятках.

3.2. Вимова префіксів [роз-], [без-]

Префікси роз-, без- і прийменник без у позиції перед глухим можуть вимовлятися дзвінко й глухо (залежно від темпу мовлення): [p^oosp^oo·v'ìð'] або [p^oozn^oo·v'ìð'] розповідь; [be^uzxmarnij] або [be^usxmarnij] безхмарний; [be^uz xw^oosta] або [be^us xw^oosta] без хвоста [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець, с. 120].

У таких словах, як *розписати*, *безпека* РЕС дотримались кодифікованих норм СУЛМ: [rozne^usáti] або [rosne^usáti]; [be^uznéka] або [be^usnéka].

Перехід [з] у [с] відбувається здебільшого при швидкому темпі мовлення, звук [з] зберігається у префіксі роз- тільки перед кореневим [с]: [rozsaditi]. М. Фащенко вважає, що варіативна вимова префіксів роз-, без- зумовлена особливостями складоподілу. Оскільки складоподіл на межі морфем пов'язаний не лише з просодичними, а й із морфологічними явищами, то в префіксах роз-, без- може оглушуватись дзвінкий [з], якщо він вимовляється в одному складі з глухим, або не оглушуватись, якщо він відходить до попереднього складу. Збереження дзвінкого [з] у префіксі без- пояснюється також наявністю прийменника *без* [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець, с. 120-121].

За спостереженням М. Дружинець, відсоток володіння орфоепією

префіксів [роз-], [без-], [з-] в Україні становить 67 % (в ПнУ – 80 %, ПдУ – 75 % %, ЗхУ – 88 %, СхУ – 13 %, ЦУ – 80 %). Зокрема, у слові «розписати» зберігають [з] – [ро̣ знеиса́ти] 51 % українців (16 % респондентів ПнУ, 54 % ПдУ, 32 % ЦУ, 52 % СхУ) і відбивають асиміляцію за глухістю, вимовляючи [ро̣ с̣неиса́ти], 49 % усіх опитаних в Україні (84 % в ПнУ, 46 % – ПдУ, 68 % – ЦУ, 48 % – СхУ та 100 % – ЗхУ); у слові «безпека» відтворюють асиміляцію за глухістю всі респонденти Західної України, в інших регіонах теж більшість опитаних вимовили з оглушенням [бе̣сна́ка] і лише 16 % українців (14% ПнУ, 24 % ПдУ, 26 % ЦУ, 14 % СхУ) зберігають дзвінкий [з], вимовляючи [бе̣сна́ка] [Дружинець 2019, с. 284].

У писемних джерелах представлена варіативна передача на письмі вимови префікса роз- як [роз-] і [рос-]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *роspлатывся* (15) і *роspлатывся* (19), *роspтовкь* (25), *роspсылае* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *роspсыпане* (12), *роspмовляти* (22), *роspсерджу* (34) і *роspпрындывшись* (32), *роspтають* (14), *роspытай* (31); у «Кобзарі» Т. Г. Шевченка – *роspказы* (37), і *роspказати* (86), *роspпитаю* (45). У переважній більшості випадків засвідчене написання роз- у словнику П. Білецького-Носенка: *роspказавь* (315), *роspпатлати* (315), у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *роspсердытця* (36), *роspглядуть* (41), *роspытоваты* (48), але *роspцвитають* (33), *роspрозпуска* (33), *роspказую* (33), *роspдяглась* (35) [Дружинець 2016, с. 126].

Префікс без- передається на письмі літерою з в пам'ятках нової української літературної мови послідовно. Це свідчить, на думку М. Дружинець, про вимову дзвінкого [з] або про стійкість традиції написання у новій літературній мові. Без- вживається у творах І. Котляревського: *безперестанно* (3:18), у граматиці О. Павловського: *безсурмань* (26), в альманасі: *безчестними* (73), у словнику П. Білецького-Носенка: *безпалець* (53), у творах П. Куліша: *безхлібья* (1861, 11-12: 29). Т. Шевченко в рукописах теж пише лише без-: *безталання* (І: 53) [Дружинець 2016, с. 73].

Таким чином, норма вимови префіксів [роз-], [без-] в РЕС є стійкою.

3.3. Вимова префіксів [з-], [об-], [від-], [між-]

Згідно з нормами у префіксах об-, від-, між- та прийменниках від-, між- кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими у вимові не змінюється: *обставити* [обставити], *відтерти* [v'ідтерти], *міжпланетний* [м'іжпланетний], *між тваринами* [м'іж тваринами], *від хати*, [v'ід хати]. Н.І.Тоцька вважає, що можливе у цій позиції і оглушення кінцевого дзвінкого префікса: [опставити], *відтерти* [v'it:erti].

Прийменник-префікс з- перед глухими приголосними (крім шиплячих) вимовляються як [с]: [с'ц'ідити] *зцідити*, [с:адити] *зсадити*, [с х^оомј-ак^оом] *з хом'яком*, [с kaw^о:j:у] *з кавою* [Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець, с. 120].

Оглушують прийменник і префікс з- перед глухими приголосними: у слові *зцідити* [с'ц'ідіти] – 48 РЕС (не відтворили орфоепічну норму і допустили помилку, вимовляючи [з'ц'ідіти], лише 2 інформанти); у сполученні з *кавою* [с кáwojy] – 72 % респондентів, інші 28% вимовляють з відхиленням – [з _кáwojy] у слові *зсунути* [с:у́нути] – 40 інформантів (80%) (інші 10 (20%) відтворили не правильно – [зсу́нути]). М.Наконечний вважає, що перед [с] звук [з] може зберігати дзвінку вимову: [зс'ілоc'a] (*зсілося*) [Наконечний 1958, с. 82].

Порівняємо з регіональним володінням орфоепічною нормою в цих словах: при вимові слова «зцідити» дотримуються норми і вимовляють [с'ц'ідіти] 62 % українців (44 % респондентів ПнУ, 70 % ПдУ, 52 % ЦУ, 88 % ЗхУ, 46 % СхУ), а решта виходить за рамки норми – зберігають дзвінкий префіксальний [з] [з'ц'ідіти] чи відтворюють асиміляцію тільки за глухістю [сц'ідіти]; при вимові слова «зсунути» більшість інформантів, крім молоді Південної України (34 %), вимовили правильно – [с :у́нути], і 32 % українців (лише 18% опитаних ПнУ, 18 % – СхУ, 20 % – ЗхУ, але 36 % – ЦУ, 66 % – ПдУ) порушують норму; при вимові сполучення «з кавою» варіанта [с_кá

w oïy] дотримується 76 % усіх респондентів України (76 % опитаних ПнУ, 72 % – ПдУ, 82 % – ЦУ, 72 % – ЗхУ, 76 % – СхУ), інші 24 % українців (24 % в ПнУ, 28 % – ПдУ, 18 % – ЦУ, 28 % – ЗхУ, 24 % – СхУ) зберігають дзвінкий [з]: [*з_ка́ войу*]. Вимови [з-], як і [роз-], [без-], дотримуються майже всі нефілологи (96 %), більшість учнів ЗОШ №56 м. Одеса (84 %) [Дружинець 2019, с. 285].

Префікси об-, між-, від- у позиції перед глухим не оглушуються, а вимовляються дзвінко. У слові *обпалений* лише 2 респонденти дотрималися кодифікованих норм вимови, інші 96% оглушують дзвінкий приголосний, вимовляючи [*оп:áлений*], у слові *відхилити* 80% допустили помилку – [*v'itxi^e літи*]. Дещо кращі справи зі словом *міжпланетний*, 84% інформантів не оглушують кінцевий дзвінкий – [*м'іжпланетний*], а інші 8 – [*м'ішпланетний*].

Регіональний відсоток володіння нормою вимови [об-], [від-], [між-] становить 58 % в Україні (ПнУ – 31 %, ПдУ – 69 %, ЗхУ – 9 %, СхУ – 43 %, ЦУ – 31 %). При вимові слова «обпалений», як свідчить М.Дружинець, більшість респондентів оглушує [б] перед [п] та вимовляє [*оп:á ле^uний*], зокрема 59 % українців (ПнУ – 60%, ПдУ – 25 %, ЗхУ – 94 %, СхУ – 42 %, ЦУ – 72 %); при вимові слова «відхилити» – замість [д] вимовляє [т], тобто [*v'itxi^eлі ти*] замість [*v'idxi^eлі ти*] – відсотковий рівень володіння нормою всього 33 (ПнУ 16%, ПдУ 80 %, ЗхУ 10 %, СхУ 26 %, ЦУ 24 %); слово «міжпланетний» правильно вимовили [*м'іжпланетний*] 52 % усіх українців: 36 % північноукраїнських інформантів, 52 % південноукраїнських, 12 % західноукраїнських, 46 % східноукраїнських, 42 % центральноукраїнських, інші оглушують [ж]: [*м'ішпланетний*] [Дружинець 2019, с. 287]. Н. Тоцька вважає, що кінцеві дзвінки приголосні [б], [д] односкладових префіксів у швидкому темпі мовлення можуть чергуватися з глухими [п], [т]: [*опклéјити*], [*натпиеса́ ти*] [Сучасна українська літературна мова 1993, с. 45].

М. Дружинець у статті «Українське усне мовлення за пам'ятками давньо- та староукраїнської мови» зазначає, що одь- із дзвінким [д], а іноді від- рідко фіксують писемні пам'ятки староукраїнської мови: оддѣляюся (Син., XVII, 136), обкидала (І.Некр., XVIII, 14) [8 : 84]. Варіанти оть- і одь (від-(од-)) фіксуються у літописі С.Величка: отваги (2), але одсѣкти [Дружинець 2016. с. 73]. Традиція збереження дзвінкого [д], за спостереженням М.Дружинець, послідовно знаходить підтвердження у граматиці О.Павловського (*одкарабкуюся*, 48), в альманасі «Русалка Дністрова» (*відтерати*, 12), у словнику П.Білецького-Носенка (*однастися*, 259), у творах П.Куліша (*одкрились*, 1861, 11-12 : 10), у «Кобзарі» Т.Шевченка (*одсуне*, К, 28). Не завжди фіксується ця вимовна особливість в І.Котляревського (*одпроводити*, III : 34 але *отиурався*, II: 16), у рукописах Т.Шевченка (*одставкою*, але II: 198, але *отхожають*, I : 17). Наведені факти приводять до висновку: у старій українській літературній мові паралельно вживалися варіанти оть і одь, у новій українській літературній мові – од. Лише зрідка вживається от в І.Котляревського та Т.Шевченка [Дружинець 2006, с. 65].

Оглушення дзвінкого у префіксах без-, воз-, з- явище досить часте й фіксується, як відзначає А.Москаленко, уже у перших пам'ятках давньоруської писемності *въскрьсь* – *възкръсь*, *въсходжу* – *възходжу*, *истзати* – *изтзати* (Остр. Єв.), *въстрепеташа* – *възтрепеташа*, *безьчиньна* – *безьчиньна* (Ізб., toys), *бес* пам'яті (Поуч. В. М.) [там само: 68]. Префікс [з-] перед глухими приголосними у писемних джерелах передається літерою с у переважній більшості випадків: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *спынысь* (9), *сплеть* (13) *скорчывсь* (14), *скопылывъ* (15), але *зправыть* (33); у «Кобзарі» Є.Гребінки – *скажы* (3), *скосывышы* (5), *спугнувъ* (14), *скакати* (33), *скынувъ* (40), але *зпысавъ* (10), *зкладае* (67), *знавъ* (82). У граматиці О. Павловського послідовно вживається літера с на позначення префікса з- перед глухими к, п, х: *скажешъ* (88), *сподобавъ* (59); у П.Білецького-Носенка

– варіативна передача: *знитати* (159) і *скиглити* (328) [Дружинець 1996, с. 40].

У першодруках, за свідченням М.Дружинець, простежується варіативне вживання прийменника *з*. Перед глухими приголосними вживається то *зь*, то *сь*: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *зь кухвы* (10), *зь попомъ* (18), *зь хаты* (28), *зь килка* (30), але *сь поставця* (9), *сь пяты* (16), *сь того* (29); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *зь Києва* (10), *зь поля* (14), *зь панамы*, але *сь хлибомъ* (36), *сь підсудкамы* (50). Аналогічне вживання простежується в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зь толку* (46), *зь такихъ-то* (57), *зь того* (76), але *сь хуторивъ* (64), *сь хаты* (105). Ця особливість послідовно засвідчена у рукописах Т. Шевченка: *зь тобою* (107, II), *сь тобою* (151, II) [Дружинець 2015, с. 73].

Отже, проаналізувавши вимову дзвінких у кінці слова, перед глухими, у префіксах, глухих приголосних перед дзвінками, ми дійшли висновків, що більшість РЕС дотримуються орфоепічних норм: стабільними можна назвати норми вимови глухого перед дзвінком, [г] як [х], [г] в середині дієслова, префіксів роз-, без-, з-, між-. Нестійкими є норми вимови дзвінких перед глухими та в кінці слова, префіксів об-, від-. Відхилення від кодифікованих норм пов'язані з впливом правописних норм.

3.4. Гендерні особливості мовлення: вимова дзвінких і глухих звуків

Залежно від того, як мова впливає на гендерні особливості, формується ставлення суспільства до чоловіків та жінок, і як результат – утворюються гендерні стереотипи. Сьогодні, є цікавим дослідження саме гендерного аспекту мовлення сучасної української молоді, оскільки суспільство зазнає певних змін. Гендерні особливості в процесі мовної комунікації значною мірою залежать від психічного складу, характеру професії, соціальної ролі досліджуваних.

Проаналізувавши мовлення РЕС України в гендерному аспекті, ми отримали такі результати:

Таблиця 2. Вимова приголосних звуків РЕН: ЖІНКИ

Правильна вимова	Слово	Девіації
[с т é ж к а]13	Стежка	[с т é ш к а] 32
[v ы ж г ° р ° д]36	Вишгород	[v ы ш г ° р ° д]9
[w ° г з á л]100%	Вокзал	[w ° к з á л]
[с н í г]22	Сніг	[с н í х]33
[о б п á л е ^и ни і] 2	Обпалений	[о п: á л е ^и ни і]43
[v'í д х и ^е л í т и]10	Відхилити	[v'í т х и ^е л í т и]35
[м'і ж п л а н é т н и і] 37	Міжпланетний	[м'і ш п л а н é т н и і] 8
[м ° г т í]8	Могти	[м ° х т í]37
[л е х к í]45	Легкий	[л е г к í] 5
[р ° с п е ^и с á т и] [р ° з п е ^и с á т и] 100%	Розписати	
[б е ^и з п é к а] [б е ^и с п é к а] 100%	Безпека	
[с'ц і д í т и]40	Зцідити	[зц і д í т и]5 [з'ц і д í т и]
[с :ú н ú т и]40	Зсунути	[з с ú н ú т и]5
[с к á w ° й у]36	З кавою	[з к á w ° й у]9

Таблиця 3. Вимова приголосних звуків РЕН: ЧОЛОВІКИ

Правильна вимова	Слово	Девіації
[с т é ж к а]2	Стежка	[с т é ш к а]3
[v ы ж г ° р ° д]2	Вишгород	[v ы ш г ° р ° д]3
[w ° г з á л]100%	Вокзал	[w ° к з á л]
[с н í г]	Сніг	[с н í х]100%
[о б п á л е ^и ни і]	Обпалений	[о п: á л е ^и ни і]100%
[v'í д х и ^е л í т и]	Відхилити	[v'í т х и ^е л í т и]100%

[м'і ж п л а н е́ т н и ї] 100%	Міжпланетний	[м'і ш п л а н е́ т н и ї]
[м'о г т і́]	Могти	[м'о х т і́]100%
[л е х к і́ ї] 100%	Легкий	[л е г к і́ ї]
[р'о с п е' с а́ т и] [р'о з п е' с а́ т и] 100%	Розписати	
[б е' з п е́ к а], [б е' с п е́ к а] 100%	Безпека	
[с'ц'і д і́ т и]100%	Зцідити	[з'ц'і д і́ т и]
[с'у́ н у́ т и]	Зсунути	[з с'у́ н у́ т и]100%
[с'к'а'w'о́ й у]	З кавою	[з'к'а'w'о́ й у]100%

Часто в усному мовленні порушується норма вимови дзвінких та глухих приголосних. Згідно з кодифікованими нормами, дзвінки у кінці слова та перед глухими не оглушуються.

Проаналізувавши мовлення 50 РЕС в гендерному аспекті, ми дійшли висновків: правильно вимовляють слово сніг [сн'іг] – 22 респондентки, стежка [ст'е́жка] – 13, інші виходять за рамки норми й оглушують дзвінки приголосні. Чоловіки, як і жінки, порушують орфоепію цих слів та всі вимовляють [сн'іх], а [ст'е́шка] – 3 особи. На відміну від жінок, у чоловіків не виникло проблем в зі словом «легкий» – 5 респондентів показали правильну вимову цього слова: [лехк'і́ї], а 5 жінок порушують орфоепію. Можемо стверджувати про чітко виражений гендерний чинник. Всі опитані чоловіки та 37 жінок вимовили [м'о хт'і́], що звісно є порушенням норми.

Згідно з кодифікованою нормою глухі приголосні перед дзвінкими вимовляються дзвінко. Слово «Вишгород» правильно вимовили 36 жінок та 2 чоловіків, тобто – [v'íжг'ор'од], а решта порушує цю норму. У слові «вокзал» маємо вимовляти [г] замість [к] – [w'орз'ал] і 100% опитаних жінок та 100% опитаних чоловіків дотримуються цього орфоепічного правила.

Кінцевий дзвінкий приголосний префіксів об–, між–, під–, від– перед глухими приголосними не оглушується. Асиміляція дзвінкого до глухого приголосного не наявна у таких словах, як: *обпалений, відхилити, міжпланетний* – [обпáлє^ннї], [v'ідхилі^тити,] [м'їжпланє^тнї]. За нашими спостереженнями, більшість порушує норму, зокрема 43 жінки та всі чоловіки вимовляють – [оп:áлє^ннї]. Всі чоловіки та 35 жінок вимовляють замість [д] – [т], тобто – [v'итхилі^тити]; слово «міжпланетний» правильно вимовили 100 % чоловіків–респондентів та лише 8 жінок–інформантів, інші оглушують [ж]: [м'їшпланє^тнї].

Дзвінкий приголосного [з] у складі префіксів роз–, без– чи самостійної префіксальної морфеми з– : перед наступними глухими, крім шиплячі, може вимовлятися варіативно – він може зберігати дзвінкість, а може й втрачати і переходити у відповідний глухий [с]. Отже, у словах «розписати», «безпека» всі респонденти-чоловіки і респонденти-жінки оглушували [з], тобто дотримуються норми.

З огляду на гендерний аспект, маємо іншу ситуацію зі словом «зцідити», адже 5 опитаних РЕС дотримуються норми, вимовляють – [цї'ідї^тити] і тільки 5 жінок виходить за рамки норми – [з'цї'ідї^тити]. Інша ситуація зі словом «зсунути»: 40 жінок вимовили правильно – [с'зун'ї^тити], але 100% опитаних чоловіків порушують норму. Така ж ситуація простежується й з прийменником, наприклад: «з кавою» правильно маємо вимовити [с'кáw'ой'ї] – цього варіанту дотримується 36 опитаних жінок, а всі чоловіки зберігають дзвінкий [з]: [з'кáw'ой'ї].

Як бачимо вимовою приголосних, зокрема глухих і дзвінких в словах та префіксах краще володіють жінки економічної сфери, всі чоловіки виходили за рамки орфоєпії при вимові слів *обпалений, відхилити, з кавою, могли, зсунути*. Усі жінки правильно вимови запропоноване слово *вокзал*, всі чоловіки і жінки – слова *розписати, безпека*.

Таким чином, РЕС не зовсім дотримуються норм вимови дзвінких перед глухими та в кінці слова, зокрема, респонденти вимовляють слова

Вишгород (24%) та *могти* (16%) з оглушенням дзвінкого. Досить нестабільна ситуація зі словом *стежка*, лише 32% респондентів вимовляють це слово правильно. Більшість оглушують кінцевий приголосний, так слово *сніг* вимовляють неправильно 56% опитаних. Однак слово *легкий* усі інформанти вимовляють правильно, оглушуючи дзвінкий приголосний. Така ж сама ситуація і з словом *вокзал* - усі РЕС вимовили згідно з кодифікованою нормою. Відхилення від норми простежується й при вимові префіксів [об-], [від-], слово *обпалений* з оглушення дзвінкого вимовляє 96% респондентів, слово *відхилити* – 80% опитаних. Іншу ситуацію маємо із префіксом між-, слово *міжпланетний* 84% інформантів вимовляють згідно з кодифікованою нормою. Дотримання норм орфоєпії спостерігається у 100% опитуваних у префіксах роз-, без- (слова *розписати* та *безпека*). Досить стабільна ситуація при вимові префікса / прийменника з-: слово *зцідити* вимовляє правильно 96%, *зсунути* – 80%, сполучення з *кавою* – 72%.

РОЗДІЛ 4. СОЦІОФОНЕТИЧНА та ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ: АФРИКАТИ ТА СОНОРНІ ЗВУКИ

Визначальна ознака культури мовлення – це відповідність його літературним нормам, що діють у мовній системі. Норми вимови, як було зазначено вище, ігноровані, про це свідчать численні мовленнєві помилки, які допускали РЕС, зокрема при вимові африкат та сонорних. Респонденти нашого соціопитування мали завдання прочитати вголос такі лексеми: *впав, вовк, навчання, сільський, наймення, йти, джерело, дзвінок*. Результати соціопитування подаються в Додатку В.

4.1. Вимова африката [дж]

Буквосполучення дж позначає один звук і вимовляється як африкат [дж], наприклад: [v'idr'adʒe^un':a] – відрядження. За даними двотомного орфоепічного словника [Орфоепічний словник української мови 2001; 2003], слів із початковим [дж] – 76, у їхньому складі і власне українські за походженням слова, і засвоєні з інших мов, де звук, близький до цього африката, став артикулюватися згідно з даними вимовної бази української мови як [дж]. «За даними інверсійного словника, укладеного на базі одинадцятитомного академічного Словника української мови (К., 1970–1980), у сучасній українській літературній мові фонема [дж] виступає як альтернант фонем [д] у 570 дієсловах типу: *лагодити* (похідні: *лагоджу, лагоджений, лагодження*), *зідити* (похідні: *зіджу, зіджений, зідження*), *охолодити* (похідні: *охолоджу, охолоджений, охолодження, охолоджувач*) та ін. Якщо цифру 570, що встановлена за кількістю дієслів, збільшити принаймні втриє за ймовірною наявністю похідних, то маса лексем значно збільшиться, надійно свідчаючи про частовживаність [дж] на фонемному рівні. Ця кількість незрівнянно збільшиться, якщо зважити на формовживання, адже в парадигмі кожного із цих слів [дж] зберігається» [Фашенко 2000, с. 370].

Соціопитування показало, що правильно вимовляють слова *джерело* [д̌же"ре"ло] усі респонденти.

Звук [д̌ж], за спостереженням М. Дружинець, вимовляють як один злитий звук у слові *джерело* [д̌же"ре"ло] 68 % українців (40 % опитаних ПдУ, 72 % в ПнУ, 92 % – ЦУ, 36 % – СхУ, 100 % – ЗхУ [Дружинець 2019, с. 288]. За межами України вимову злитого передньоязикового приголосного аффриката [д̌ж] у слові *джміль* продемонстрували, за спостереженням мовознавиці, лише 60% студентів філологічного факультету ПДУ ім.Т.Г.Шевченка (ПМР) [Дружинець 2016, с. 72]. Усі опитані нефілологи півдня України правильно вимовляють злитий [д̌ж].

Пам'ятки засвідчують аффрикат порівняно пізно, не раніше кінця XVI поч. XVII століття в українській писемності з'являється [д̌ж]: *раджу*, *єжджу*, *попуджую*, *Гуджуль*. Для позначення аффрикати [д̌ж] в західноукраїнських граматиках вживається буквосполучення дж тільки у дієслівних формах [там само, с. 73].

На думку П.Житецького, [д̌ж] з'являється в українській писемності не раніше кінця XVI – початку XVII століття: *Гуджуль* (Акт. кн. Полт. гор. ур., 1, 24) [Дружинець 2015, с. 38]. З XVI століття дж зустрічається у пам'ятках української мови часто: *раджу* («Лексис» Зизанія, 1596, 76), *попуджую* («Лексикон» П.Беринди, 1627, 47), *єжджу* (Грамм., 1643, 38) [Жовтобрюх 1980, с. 298]. У писемних пам'ятках на позначення аффрикати [д̌ж] вживається буквосполучення дж : *джерела* (10), *грынджолы* (15) – у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського; *бджола* (25) – у «Кобзарі» Є. Гребінки. Ця норма закріплена в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *гляджу* (105); у граматиці О. Павловського: *джкгутъ* (33); у словнику П.Білецького-Носенка: *дджбанъ* (114) [Дружинець 2016, с. 130]; у граматиці М. Осадци: *походжати* (27), *саджати* (27) [Микитин 2003, с. 184].

Вторинний [д̌ж] появився в українській мові як явище аффрикатизації [ж]: *джерело* – із *жерело*, подзвінчення [ч]: *джмелик* – *чмелик*, *бджола*. «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» фіксує лише

три слова із початковим [дӂ]. Відносно обмежений обсяг слів, думаємо, зумовлений рідкісним позначенням названої фонемі диграфом дж у пам'ятках, що становили джерельну базу словника.

Чергування [д] - [дӂ] у дієслівних формах у «Кобзарі» Т.Шевченка не простежується: *похожає (100)*. В альманасі «Русалка Дністрова» це чергування абсолютно послідовно передається на письмі). У «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка теж простежується чергування [д] -[дӂ] у дієслівних формах: *гляджу (105)* [Дружинець 2016, с. 130].

У мовленні студентів за спостереженням Л. Прокопової, Н. Тоцької [дӂ] також переходить у звичайний фрикативний [Проконова, Тоцька 1990, с. 21]. Органічність для української мови дзвінких африкат [дӂ] та [дз̆] засвідчена історією. Зазначивши, що переважна частина українських слів із звуком [дз̆] належить до питомої лексики, не заперечуючи засвоєння частини іншомовних слів із цим звуком, Ю. Шевельов доводить питомість цього африката для української мови [Дружинець 2014, с. 52].

М. Фащенко зазначає, що функціонування африката [дӂ] у сучасній українській літературній мові створює значні вимовні проблеми. Цей звук давній і органічний для української мови: існував ще з протоукраїнських часів, а з поширенням [дз̆] зазнав поживлення десь після XVII ст. (8: 802). В. Німчук «наголошує на поширенні [дӂ] на величезній території, він засвідчений як альтернант [д] у формах *буджу, пробуджений, пробудження*. Походження його викликає різнобій думок, як і графічне позначення протягом тривалого розвитку старої української літературної мови» [Фащенко 1999, с. 5].

4.2. Вимова африката [дз̆]

Буквосполучення дз може позначати один звук і вимовлятися як африкат [дӂ], наприклад: [дз̆w̆ ɔни^ек] – *дзвоник*.

Звук [дз̆] – теж злитий звук, який може бути твердим і м'яким. Слово «дзвінок» правильно вимовляє 84 % респондентів (80 % в ПДУ, 84 % ПНУ, 82

% ЦУ, 72 % СхУ, 100 % ЗхУ), ті, хто порушують норму, вимовлять [з] замість [дз̑], вимовляють твердий [дз̑] чи вимовляють роздільно [дз]: [d̑v'ín ók], [zv'ín ók], [d zv'ín ók] [Дружинець 2019, с. 288].

Проведемо паралелі між сучасністю та історичними пам'ятками: на позначення африката [д̑з̑] у граматиці Я. Головацького вживається зрідка буквосполучення дз: *дзвонь* (9), *дзень* (219), але *звонь* (9), у граматиці М. Осадци буквосполучення дз не використовується: *зеркало* (24), *звонь* (27). Звукосполучення дз на позначення африката [д̑з̑] використовується в «Енеїді» І. П. Котляревського: *дзвинь* (7), зрідка в альманасі «Русалка Дністровая»: *задзвонити* (20), але *звонят* (32), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзига* (114), але *кукуруза* (199) [Микитин-Дружинець 2006, с. 68]. У писемних пам'ятках на позначення африкат [д̑з̑] і [д̑ж̑] вживаються буквосполучення дж, дз: *джерела* (10), *грынджолы* (15), *дзвинку* (30) – у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського; *бджола* (25), *дзвоник* (27) – у «Кобзарі» Є. Гребінки. Ця норма закріплена в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *дзвонять* (18), *гляджу* (105); у рукописах Т. Шевченка: *дзвонять* (27, I), *дзвони* (421, I), у граматиці О. Павловського: *джкгуть* (33), *дзвоньця* (33); у словнику П. Білецького-Носенка: *гудзикь* (1080), *джбань* (114) [Дружинець 2016, с. 130].

Пам'ятки української мови африкат [д̑з̑] засвідчують порівняно пізно. На думку В. Німчука, [д̑з̑] на місці початкового [з] фіксується з XVII століття: *дзвонити*, *дзвонокь*, у «Синонімі славеноросській» середини XVII століття: *дзвукь*, *дзвонь* (100). А назва *дзеркало* з початковою африкатою зафіксована тільки в першій половині XIX століття (Б.-Н., 114) [Микитин-Дружинець 2006, с. 70].

М. Фащенко зазначає, що літературна норма вимови [д̑ж̑] та [д̑з̑], зокрема асимілятивного характеру як реалізація слабких [д], [д'], сьогодні є складною орфоепічною проблемою. Як правило, важко впроваджується у мовлення звук, не властивий певній артикуляційній базі. Але органічність для української мови дзвінких африкат [д̑ж̑] та [д̑з̑] засвідчена історією.

На звуковому, мовленнєвому, рівні [д́з] не лише не втратився, а набув значного підкріплення: цей аффрикат виявився як наслідок асиміляції (*під дзеркалом, Гандзя*) або дисиміляції (*з дзеркалом*) [Волох 1986, с. 8]. Виробилася мовленнєва традиція вимовляти [д] як [д́з] перед свистячим звуком, хоча це явище фіксоване у писемних пам'ятках старої й нової літературної мови лише зрідка. Орфоепічною нормою є реалізація у мовленні /д/ як [д́з] через нейтралізацію способу творення перед сильними свистячими [з], [з'], [с], [с'], [д́з], [д́з'], [ц], [ц']. Словом, за дотримання вимовних норм цей звук впливає на колорит усного літературного мовлення [Фащенко 2000, с. 372].

Отже, усне опитування, проведене з РЕС, дає підстави назвати зливу вимову [д́ж] та [д́з] сильними нормами вимови приголосних.

4.3. Вимова сонорних звуків [в] та [й]

Нескладові [ў] (орфограф. в або у) та [ї] (орфограф. й або і), що виступають на початку слова перед приголосним, у кінці слова або складу після приголосного, в українській мові вимовляються як відповідні короткі голосні: перехід [в] в [ў] демонструють такі слова – [ўпаў], [woўк], [наўчáн':а]; перехід [й] в [ї] – [с'іл'с'киї], [наймéн':а], [їти].

Цієї орфоепічної норми дотримується більшість опитаних РЕС, зокрема слово «сільський» [с'іл'с'киї], слово «наймення» [наймéн':а] правильно всі опитані, слово «йти» [їти] – 50 %. Слово «впав» вимовляють як [ўпáу] 50 % респондентів, інші допускають помилки. При вимові слів «вовк» [w'óўк], «навчання» [навчáн':а] всі РЕН підтверджують загальноприйняті норми. Лексему вовк [woўк], за спостереженням М.Дружинець, вимовили правильно 57 % українців (30 % респондентів ПдУ, 38 % – СхУ, але 82 % – ЗхУ, 64 % – ПнУ, 52 % – ЦУ); слово впав – [ўпаў] – 45 % опитаних (ПдУ – 58 %, ПнУ – 18 %, ЦУ – 22 %, СхУ – 28 % (усі інші, допускаючи три типи помилок, вимовляють [фпаф], [фпаў], [внаф]), західноукраїнські респонденти знають

цю норму вимови, але результат невтішний: [фпаў] – 56%, [фпаф] – 14%, [впаў] – 20%, [впав] – 10%, простежується хитання норми; лексему навчання [наўчан':а] тільки 34 % українців (28% інформантів ПдУ, 24 % – ПнУ, 20 % – ЦУ, 4 % – ЗхУ) і жоден інформант Східної України не дотримується цієї норми, помилки респондентів Західної України ([нафч́ан':а], 60% [навч́ан':а] 36 %), як і всіх інших, виникають унаслідок українсько-російського білінгвізму та копіювання у вимові написання слів. Вплив відмінної російської вимови вимагає постійної уваги до цієї дуже важливої особливості української орфоєпії. Володіння нормою вимови [в] як [у̯] (на основі слів *впав, навчання, вовк*) становить 31 % в Україні: 49 % – ПнУ, 25 % – ПдУ; 29 % – ЗхУ; 22 % – СхУ; 31 % – ЦУ, тобто можемо говорити про регіональну слабкість норми [Дружинець 2019, с. 282].

Лише 25 % респондентів-філологів, 7 % респондентів нефілологів, 7 % учнів Південної України дотримуються норми вимови [в] як [у̯] (визначаємо на основі правильно прочитаних слів [ўпаў] (*впав*), [воўк] (*вовк*), *навчання* [наўча́ н':а]). Жоден учень ЗОШ № 56 м. Одеси, жоден студент-хімік ОНУ імені І. І. Мечникова, не показав правильної вимови в останньому слові, а студенти-респонденти – і в першій лексемі. Знову ж таки аналогічна ситуація: простежуємо вплив правопису, незнання правил орфоєпії [Дружинець 2019, с. 283].

Я.Головацький і М.Осадца [ў] передають через буквосполучення оу лише на початку слова перед приголосним. У середині слова після голосного перед приголосним та в абсолютному кінці слова [ў] позначається літерою в: *оустає* (14), але *вовна* (18), *моловь* (24); *оуложивь* (2), але *ластовка* (14), *островь* (14). Тільки у правописі «Русалки Дністрової» [в] передавався відповідно до вимови знаком ў: *ўбераў* (35), (40), *піўночі* (20). Це дуже важливо відзначити, бо, як зазначає М.Микитин-Дружинець, уся правописна практика ХІХ-ХХ століття не розрізняє різну звукову реалізацію /в/, що зумовлює значні вимовні огріхи. Перехід [в] в [ў] давньоруські пам'ятки відбивають ще з II пол. ХІ.: *пpавда* (Ізб., 1073, 60), *пpѣѣхауѣше* (Є. Гал., 1144,

657). Зміну в на *ў* фіксують пам'ятки XIII – XVIII ст.: *оунукумъ* (гр., 1359, 10), *усѣми* (гр. 1414, 85), *утекъ* (АЖ, 1583, 58) [Микитин-Дружинець 2006, с. 68].

Дотримання норм орфоєпії спостерігається у 83 % опитуваних, зокрема при вимові сонорних [в] та [й] на початку слова перед приголосним, в середині та в кінці після голосних у словах *впав*, *вовк*, *навчання*, *сільський*, *наймення*, *йти*, і вважається стійкою нормою. Цю норму, як і вимову африкатів [Ѣз] та [Ѣж], можемо віднести до сталої, оскільки слова *дзвінок* та *джерело* 100 % опитуваних вимовили правильно.

Проаналізований фактичний матеріал свідчить, що орфоєпічні норми мають свою історію, своє коріння.

4.4. Гендерний аспект: теорія та практика

4.4.1. Гендерні параметри сучасного мовлення українців

На сучасному етапі гендерних досліджень на Заході виокремлюють основні підходи. Представники першого підходу вбачають за необхідне лише трактовку виключно соціальної природи мови жінок і чоловіків та виявлення тих мовних відмінностей, які можна пояснити особливостями перерозподілу соціальної влади у суспільстві. При цьому "чоловіча" чи "жіноча" мови визначаються як певна функціональна похідна від основної мови, що використовується в тих випадках, коли партнери по спілкуванню знаходяться на різних соціальних рівнях. Другий підхід, який ще має назву соціопсихолінгвістичний, зводиться до наукового наближення "жіночої" та "чоловічої" мови з огляду на особливості мовленнєвої поведінки статей. Для вчених, що працюють в цьому напрямку, статистичні показники чи визначення середніх параметрів мають суттєве значення та є основою для побудови психолінгвістичних теорій чоловічого та жіночого типів мовленнєвої поведінки. Представники третього напрямку загалом роблять наголос на когнітивному аспекті розбіжностей у мовній поведінці статей. Для них є більш значним не тільки визначення частотності відмінностей та

оперування її показниками, але й створення цілісних лінгвістичних моделей когнітивних підвалин мовних категорій [Школяренко 2019, с. 126].

У сучасній науковій парадигмі всі три підходи вважаються взаємно доповнюючими і лише у своїй сукупності вони мають пояснюючу силу.

Важливими елементами створення гендерних відмінностей є зіставлення «чоловічого» та «жіночого», тобто залежність жіночого начала від чоловічого.

Відомо, що гендер – соціокультурна категорія, яка відображає сукупність соціальних і культурних норм, очікувань та уявлень, які асоціюються з особами чоловічої або жіночої статі в певному суспільстві. Так чи інакше культурна символіка гендеру (яка надає образам фемінності й маскулінності в їхній соціокультурній сукупності певних конкретних явищ, фактів) демонструє «культурно–символічну ієрархію через когнітивні конструкти» [Сукаленко 2013, с. 248].

Якість і властивість гендерних чинників у мові полягає в тому, що в багатьох гуманітарних галузях (наприклад, гендерна психологія, семасіологія, соціальна психологія, соціологія, соціопсихолінгвістика, теорія дискурсу і комунікації) виявиться місце для його вивчення.

Варто зауважити, що з поняттям «гендер» тісно пов'язані «концепт», «культурний концепт», «лінгвокультурний типаж» [там само, с. 250].

Однією зі структур репрезентації знань, одержаних людиною при відображенні дійсності та закодованих завдяки мові, є концепти. Відомо, що концепт перебуває на перетині різних наукових дисциплін, тому в сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення цього терміна. Дослідники виділяють два підходи, які орієнтовані на той чи той аспект цього явища: лінгвокогнітивний та лінгвокультурний [там само, с. 249].

Деякі науковці вважають, що під час аналізу лінгвокультурного типуажу релевантним є виокремлення соціометричних ознак, пов'язаних із зовнішнім виглядом (одяг, вік, гендер), соціальним статусом (освіта, походження,

оточення, дозвілля), сферою діяльності та мовними характеристиками [Глущенко 2007, с. 112].

Отже, наразі в лінгвістичній літературі немає послідовного вживання поняття гендеру. Взагалі поняття гендер найширше використовують в соціолінгвістиці на позначення соціальної статі і кваліфікують як багатоаспектну категорію не лише в межах суспільства, а й в межах окремої особистості. Важливими елементами створення гендерних відмінностей є зіставлення «чоловічого» та «жіночого», тобто залежність жіночого начала від чоловічого. Гендерний аспект в галузі мовознавства характеризується тим, що будь-який розділ лінгвістики може розглядатися з погляду розвитку в них гендерних відношень. Заглом гендер як соціокультурна категорія відображає сукупність соціальних і культурних норм в певному суспільстві.

Отже, викладені норми літературної вимови, які склалися протягом тривалого часу, а деякі з них і сьогодні ще не є однозначними, продовжуємо вивчати з урахуванням не лише однієї сфери, а й гендерного аспекту, як і в попередніх розділах.

4.4.2. Гендерні особливості мовлення: вимова африкатів і сонорних звуків

Проаналізувавши мовлення 50 (45 жінок і 5 чоловіків) респондентів, можемо подати чіткі таблиці і зазначити, що нормами вимови нескладового [в], [й], африкатів [дж], [дз] більшість опитаних володіють.

Таблиця 4. Вимова приголосних звуків РЕН: жінки

Правильна вимова	Слово	Девіації
[ў п á у]25	Впав	[в п á в] 20
[w ǒ ў к]100%	Вовк	[w ǒ ў к]
[н а ў ч á н':а]100%	Навчання	[н а в ч á н':а]
[с'іл'с'кий]100%	Сільський	[с'іл'с'кий]
[найmén':а]100%	Наймення	[найmén':а]
[їти]25	Їти	[йти] 20

[дж е ^и р е ^и л'о]	Джерело	[дж е ^и р е ^и л'о]
[дз' в' і н' о к]	Дзвінок	[з' в' і н' о к]

Таблиця 5. Вимова приголосних звуків РЕС: чоловіки

Правильна вимова	Слово	Девіації
[ў п á у]	Впав	[в п á в] 100%
[w'ó ў к]100%	Вовк	[w'ó в к]
[н а ў ч á н':а]100%	Навчання	[н а в ч á н':а]
[с'іл'с'киї]100%	Сільський	[с'іл'с'киї]
[найм'ен':а]100%	Наймення	[найм'ен':а]
[їти]	Йти	[йти]100%
[дж е ^и р е ^и л'о]	Джерело	[дже р е л'о]
[дз' в' і н' о к]100%	Дзвінок	[з в' і н' о к]

Не всім відомо, що звук [в] вимовляється як приголосний тільки перед голосними. Згідно з кодифікованими нормами, на початку слова перед приголосним, у середині слова після голосного та перед приголосним та в кінці слова після голосного [в] переходить у нескладовий голосний [ў]. Цієї орфоепічної норми дотримується більшість жінок, зокрема слово «впав» вимовляють як [ўпáу] 25 жінок, а всі чоловіки допускають помилки. При вимові слів «вовк», «навчання» і чоловіки, і жінки дотримуються норми і вимовляють згідно з орфоепічними правилами: [w'óўк], [нау'чá н':а]. Звук [й] в цих же позиціях (на початку слова перед приголосним, у середині слова після голосного та перед приголосним та в кінці слова після голосного) вимовляється як [ї]. Лексему «йти» правильно вимовили [їти] 25 жінок, інші респонденти та всі чоловіки виходили за рамки норми і дотримувались орфографічних правил: [йти]. Слова «сільський» [с'іл'с'киї] та «наймення» [найм'ен':а] правильно вимовили всі чоловіки та жінки.

Буквосполучення дж, дз можуть позначати один звук і вимовляються як аффрикати [дʒ], [дʒ̃]. Наприклад [dʒ w ɔniˈk] – дзвоник; [v'idr'adʒe ˈn':a] – відрядження. Роздільна вимова цих звуків є порушенням орфоепічних норм. Як два окремі звуки вони вимовляються тоді, коли належать до різних частин слова, наприклад до префікса і кореня.

Вимову злитих передньоязикових приголосних аффрикатів [дʒ], [дʒ̃] у словах «джерело» [dʒ eˈ r eˈ l ɔ], «дзвінок» [dʒ v' i n ɔ k] продемонстрували 100 % опитаних жінок та 100 % чоловіків.

Отримані результати дають підстави говорити про наявність гендерних особливостей орфоепії лише деяких приголосних та під час вимови не всіх слів. Вимовою приголосних, зокрема глухих і дзвінких в словах та префіксах краще володіють жінки економічної сфери, всі чоловіки виходили за рамки орфоепії при вимові слів *обпалений, відхилити, з кавою, могти, зсунути*. Усі жінки правильно вимови запропоноване слово *вокзал*, всі чоловіки і жінки – слова *розписати, безпека*. Вимовою сонорних теж краще володіють жінки, оскільки вимову [в] як [ṽ] на початку слова перед приголосним та в кінці слова після приголосного, а також вимовою [й] як [j̃] на початку слова перед приголосним володіють більшість жінок, а чоловіки взагалі не дотримуються норми в цих позиціях. Таким чином, можемо стверджувати про нестабільність орфоепії сонорних у деяких словах у чоловіків, але в інших позиціях при вимові сонорних не можемо наголосити на гендерних особливостях, оскільки і чоловіки, і жінки не виходять за рамки норми. І все ж норма вимови сонорних є стійкою і в чоловіків, і в жінок, оскільки загальний відсоток дотримання норми жінками становить 74%, а чоловіками 67% .

Спостерігаємо дотримання норм орфоепії аффрикатів [дʒ], [дʒ̃] як у жінок, так і в чоловіків, і можемо стверджувати про стійкість кодифікованої норми та відсутність гендерного чинника.

Проаналізувавши мовлення РЕС, можемо зазначити, що загальний відсоток дотримання респондентами кодифікованих норм вимови

приголосних становить 71 %. Причинами порушення норм орфоєпії приголосних звуків, як і голосних, є вплив орфографії, вплив орфоєпії спорідненої мови, неволодіння вимовними нормами.

ВИСНОВКИ

Усне мовлення – найважливіша форма існування мови як засобу комунікації. Усне мовлення кожної людини свідчить про рівень її освіченості, культури взагалі. Орфоепічні норми сучасної української літературної мови є загальнообов'язковими, тому їх повинен дотримуватися кожен, хто говорить українською мовою, адже нормативність дбає про адекватне сприйняття висловленого та про полегшення процесу спілкування. Отже, досконале володіння мовою стає важливим компонентом професіограми фахівців одного профілю, бо повний вияв професійних обдарувань індивіда відбувається саме засобами мовлення.

Дотримання норм літературної вимови має велике значення, становить один із істотно важливих показників загальної культури особи, створює необхідні передумови для ефективного користування літературним мовленням у різних сферах суспільної практики – від побуту до закладів освіти, культури, науки, державного управління.

Соціопитування РЕС визначило рівень володіння орфоепією голосних і приголосних звуків на основі 33 слів: *вершник, виделка, життя, вершина, весна, перука, везіння, усміхається, іноді, проміння, зозуля, стежка, Вижгород, вокзал, сніг, обпалений, відхилити, міжпланетний, могти, легкий, впав, вовк, навчання, сільський, наймення, йти, розписати, безпека, зцідити, зсунути, з кавою, джерело, дзвінок.*

Провівши дослідження серед РЕН, метою якого було виявити типові орфоепічні помилки у мовленні молоді, ми дійшли висновків:

1. Володіння орфоепією голосних РЕН розцінюється як слабка норма і становить 37 %. Вимовою ненаголошеного [и] володіють 38 % РЕН; [е] – 41 %; [о] – 30 %; вимовою наголошеного початкового [і] – 40 %. Найкраще володіють РЕН нормами вимови ненаголошеного [е] та наголошеного початкового [і]. Надслабкою нормою РЕН вважається вимова ненаголошеного [е] як [e¹], ненаголошеного звука [о] як [y], ненаголошеного

[и] як [и^е], тобто респонденти не відтворюють вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми. Найвищий відсоток володіння нормою при вимові таких слів, як [же^т':á] (55 %), [ве^сна́] (70 %). Слабке володіння нормами РЕН продемонстрували при вимові ненаголошеного [е].

2. Отримані результати дають підстави говорити про наявність гендерних особливостей орфоєпії лише деяких голосних та під час вимови не всіх слів. Спостерігаємо відхилення від орфоєпії голосних звуків як у чоловіків, так і в жінок. Можемо говорити про нестійкість орфоєпії голосних та певну гендерну специфіку норми, оскільки чоловіки взагалі не дотримувались норми при вимові таких слів, як *життя, везіння, перука, проміння*, у мовленні жінок така тенденція не простежувалась. Таким чином, можемо віднести вимову ненаголошених звуків [и], [е], [о], наголошеного [і] до нестійких норм, оскільки загальний показник володіння нормою вимови голосних звуків становить менше 50 % .

3. Нормативну вимову *дзвінких перед глухими* в іменнику показали 32 % респондентів (інші 68 % оглушують дзвінкий [ж] і вимовляють глухий [ш]), у дієслові – 84% (інші 16 % оглушують дзвінкий [г] і вимовляють глухий [х]). Більшість інформантів не дотримуються кодифікованої норми у кінці слова: дзвінкий змінюють при вимові глухим; зокрема не оглушують кінцевий [г] лише 44% інформантів, на вимові інших (56%) позначився діалектний вплив. Зі словом *легкий* не виникло жодних проблем, 100% інформантів дотримуються кодифікованої норми і вимовляють глухий [х].

4. Глухі приголосні перед дзвінкими уподібнюються до парних їм дзвінких: так глухий [ш] перед дзвінким [г] у слові *Вишгород* з уподібненням до дзвінкого вимовили 76 % опитаних (інші 24 % відтворюють орфографічні норми), зі словом *вокзал* взагалі не виникло проблем – усі респонденти одзвінчують [к] перед дзвінким [з] і вимовляють [г].

5. Усі респонденти знають про те, що звук [й] як [ї] вимовляється у середині слова після голосного перед приголосним та в кінці слова після

голосного, а звук [в] переходить в [ў] у середині слова після голосного перед приголосним. Тільки 50 % РЕС правильно вимовили сонорні [в], [й] на початку слова перед приголосним та сонорний [в] в кінці слова після приголосного.

6. Згідно з нормами орфоепії у префіксах об-, між-, від- кінцевий дзвінкий приголосний [б], [ж], [д] перед глухими у вимові не змінюється. За результатами соціопитування вимову кінцевого дзвінкого префіксів перед глухими показали: 2 інформанти у слові з префіксом *об-*; 10 респондентів (20%) у слові з префіксом *від-*; 84% в слові з префіксом *між-*.

7. З вимовою *роз-*, *без-* ознайомлені 100 % респондентів. У префіксах *роз-*, *без-* респонденти вимовляють [с] згідно з нормою – з оглушенням кінцевого приголосного. Отже, норма вимови префіксів [роз-], [без-] в РЕН є стійкою.

8. Прийменник і префікс *з-* перед глухими приголосними (крім перед шиплячими) вимовляються як [с]. Звук [з] перед [с] як [с:] вимовляють з дотриманням орфоепічних норм 40 осіб, інші, а саме 20 %, відтворюють у вимові орфографічні норми; 72% опитаних вимовляють фонетичне слово з *кавою* правильно, але є й такі, хто відтворює правописну норму. Лише 4 % не володіють нормою вимови префікса [з] перед [ц], інші 48 осіб не виходять за рамки норми і вимовляють у цій позиції глухий [с].

9. Вимову злитих приголосних африкатів [д́з] та [д́ж] у словах *дзвін* та *джерело* продемонстрували 100% респондентів.

Отже, провівши соціопитування, ми переконалися, що більшість РЕН володіють нормами вимови приголосних сучасної української літературної мови: 100 % опитаних дотримуються вимови префіксів *роз-*, *без-*, вимови африкатів [д́з] та [д́ж], вимови [к] перед дзвінками як [г], вимови [г] у слові *легкий*. Стабільними (володіють більше 50 % опитаних) є норми вимови префікса [між-], префікса-прийменника [з] перед глухими; дзвінкого [г] у дієслові, [ш] перед дзвінками як [ж], вимови сонорних. На основі результатів опитування вимову дзвінких перед глухими та в кінці слова, а

також вимову префіксів об-, від- відносимо до найбільш порушуваних, до нестабільних норм, однак володіння орфоепією приголосних РЕН розцінюється як сильна норма і становить 71 %.

10. Отримані результати дають підстави говорити про наявність гендерної специфіки орфоепії лише деяких приголосних та під час вимови деяких слів. Вимовою приголосних, зокрема глухих і дзвінких в словах та префіксах краще володіють жінки економічної сфери, всі чоловіки виходили за рамки орфоепії при вимові слів *обпалений, відхилити, з кавою, могли, зсунути, йти, внаві*. Усі жінки правильно вимови запропоноване слово *вокзал*, всі чоловіки і жінки – слова з префіксами *роз-, без-*, з африкатами та лексеми з [в], [й] після голосного перед приголосним, а також з [й] у кінці слова після приголосного, тому ці норми є стійкими в обох статей. Загальний відсоток дотримання норм вимови приголосних жінками становить 74%, чоловіками – 67%.

Причини порушень літературної вимови голосних приголосних пов'язані з відсутністю теоретичної бази та з впливом правопису. На вимову сучасної людини впливає багато факторів, зокрема місце проживання, рівень освіти, правила правопису, індивідуальні риси мовлення, близькоспоріднена мова та діалектна орфоепія.

Безперечно, кожна орфоепічна норма має свою історію становлення. Ті норми вимови приголосних, які чинним правописом не фіксуються, але тривалий час фіксувалися на письмі у ХІХ столітті, є найстійкішими в усному мовленні. Ті ж вимовні особливості приголосних звуків, що не відбито в пам'ятках або засвідчено зрідка, хоча й стали нині орфоепічними, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Сьогодні проблема культури мовлення набуває дедалі більшого значення, тому наші перспективи дослідження – простежити вимову звукосполук у мовленні РЕН, уклавши статистику типових помилок і вказавши стабільність та нестійкість орфоепічних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Київ : Академія, 2011. 304 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології: [моногр.]. Львів: Видавничий центр Львівського націон. університету, 2000. 237 с.
3. Блик О. П. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія: посіб. для вч. Київ: Вища шк., 1988. 296 с.
4. Бойко В. Проблема орфоєпії української мови. *Мовознавство*. № 11. 1937. С. 41 – 46.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 367 с.
6. Волох О.Т. СУЛМ: Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ: Вища шк., 1986. 369 с.
7. Глущенко О.О. Вивчення гендерних особливостей мовлення в історичному аспекті. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Т.70. Вип. 57. Видання ЧДУ імені Петра Могили, 2007. С.108–120.
8. Дем'яненко О. Є. Усунення порушень орфоєпічних норм рідної мови в дітей дошкільного віку. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. № 20. 2012. С. 1 – 5.
9. Дружинець М. Л. Вимова приголосних звуків українськими респондентами ПМР: норма та девіації. *Слов'янський збірник: зб. наук. праць*. Вип. 20. Чернівці : Букрек, 2016. С. 71–85.
10. Дружинець М. Л. Відбиття двох законів орфоєпії у мовленні українських респондентів діаспори: норма та девіації. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 28. Одеса: ПолиПринт, 2021. С. 3 – 10.
11. Дружинець М. Л. Девіантні процеси сучасного українського усного мовлення: орфоєпічний аспект. *Актуальні проблеми лінгводидактики в*

- сучасному освітньому середовищі. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 193 – 195.
12. Дружинець М.Л. Діахронічна ретроспектива: українське усне мовлення за писемними пам'ятками. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство): збірник наукових праць. Дрогобич, 2017. Вип. №8. Т.1. С.76 – 80.
13. Дружинець М. Л., Ковальчук Б. О. Вокальна орфоєпія у мовленні українців економічного напрямку: соціофонетичний аспект. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement Scientifique*. Paris-Vinnitsia: La Fedeltà & UKRLOGOS Group LLC, 2024. С. 166-171
14. Дружинець М.Л. Орфоєпічні девіації в мовленні молоді Західної України: приголосні звуки. *До глибин сутності мови*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. С. 139-145.
15. Дружинець М.Л. Орфоєпія звукосполук у мовленні українців діаспори: гендерний аспект. *Слов'янська філологія у сучасному світі/* За ред. д. філол. н., проф. Войцевої О.А., Яковлевої О. В. Одеса: , 2021. С. 7 – 10.
16. Дружинець М. Л. Орфоєпія приголосних звуків в синхронії та діахронії: сучасне українське соціофонетичне мовлення та історична ретроспектива. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації». Том 31 (70). № 3. Київ, 2020. С. 11 – 16.
17. Дружинець М. Л. Соціофонетичне дослідження: вокальна орфоєпія у мовленні респондентів України та зарубіжжя. *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи [Текст]* / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. С. 40– 45.
18. Дружинець М.Л. Соціофонетичний опис мовлення українських респондентів за межами України: вокальна орфоєпія. *Львівський філологічний часопис*. Львів: Виданичий дім «Гельветика», 2020. №8. С. 71-76.

19. Дружинець М.Л. Українська орфоепія: історія, теорія, практика. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2019. 122 с.
20. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемівського (1877), Євгена Гребінки (1878). *Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2016. № 26. С. 125 – 131
21. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за пам'ятками давньо- та староукраїнської мови. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій*. Одеса, 2015. С. 33 – 41.
22. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за пам'ятками давньоукраїнської літературної мови. *Південний архів. Філологічні науки*. Вип. LXXIV. Херсон: ХДУ, 2018. С. 20 – 23.
23. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за першодруками – Кобзарь П. П. Артемівського-Гулака (1877) та Кобзарь Пырятынська ластівка Е.П.Гребинки (1878): голосні та приголосні. *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів*. Одеса: ПолиПринт, 2016. С. 78 – 86.
24. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення за першодруками харківських письменників. *Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи*. Тирасполь. 2015. С.69-76.
25. Дружинець М.Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец.10.02.01. Одеса, 2019. 39 с.
26. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти: монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2019. 580 с.
27. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді південної та західної зон: девіантні процеси. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 25. Одеса: ПолиПринт, 2018. С. 136 – 145.

28. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді України та зарубіжжя: нестійкі норми вимови. *Мова: класичне-модерне-постмодерне*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. Вип. 3. С. 219 – 227
29. Дружинець М. Л. Усне мовлення українських респондентів полілінгвального простору: норма та девіації. *Одеська лінгвістична школа: виміри сьогодення: колективна монографія*. Одеса: Видавець С.Л.Назарчук, 2023. С. 17-39.
30. Єрмоленко С. Норма мовна. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Укр. енциклопедія, 2000. С. 387 – 388.
31. Жовтобрюх М. А. Основа і принципи української літературної вимови. *Укр. мова та літер. в школі*. 1976. № 6. С. 63-75
32. Жовтобрюх М. А., Русанівський В.М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с.
33. Історична граматики української мови / Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Київ : Наук. думка, 1980. 367 с.
34. Історія українського правопису XVI-XX століття / упор. Німчук В. В., Пуряєва Н. В. Київ : Наук. думка, 2004. 584 с.
35. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008. 328 с.
36. Лобода В. В. Орфоепія. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. С. 16 – 43.
37. Микитин-Дружинець М. Л. Відбиття процесу становлення норм вимови приголосних української літературної мови у першодруках та рукописах к. XIII – 60 рр. XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. № 14. С. 66 – 72.
38. Микитин-Дружинець М. Л. Кодифікована вимова приголосних у граматиках XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2006. № 16. С. 62 – 71.

39. Микитин-Дружинець М. Орфоепія українських голосних: історія та реалії. *Ukrainica 4*. Olomouc : Univerzina Palackeho v Olomouci. 2010. С. 42–47.
40. Микитин М. Л. Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші та приповідки, або теж присловія посполитые...» Климентія Зіновієва. *Мова та стиль українського фольклору*. Київ, 1996. С. 154–160.
41. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення в «Енеїді» І. Котляревського (1798). *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : Одеськ. ун-т «Друкарський двір», 1996. Вип. 3. С. 31–40.
42. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення у творах П. Куліша, надрукованих на сторінках журналу “Основа” (1861–1862). *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко*. Одеса : Астропринт, 2000. С. 151 – 160.
43. Микитин М. Л. Становлення орфоепічних норм вимови приголосних за рукописами Т. Г. Шевченка. *Мова*. Одеса : Астропринт, 1995. № 1/2. С. 67–70.
44. Микитин М. Л. Формування орфоепічних норм української літературної мови. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 37–43.
45. Микитин М. Л. Формування орфоепічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нарѣчя» О. Павловського, «Словника української мови» П. Білецького-Носенка). *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : Одеськ. ун-т «Друкарський двір», 1994. Вип. 1. С. 13–21.
46. Микитин М. Л. Шевченко Т. Г. та становлення української орфоепії. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса: Астропринт, 2001. Вип. № 2. С. 94–107.
47. Миронова Н. В. Гендер у лінгвістиці. Чоловіча і жіноча мова. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2004. № 9. С. 357–362
48. Москаленко А. А. Історична фонетика давньоруської і української мови: посібник для студ. Одеса : Одеськ. педагог. ін-т, 1960. 64 с

49. Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 436 с
50. Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. *Українська мова в школі*. 1958. № 1. С. 72 – 94.
51. Наконечний М. Ф. Фонетика. *Курс сучасної української літературної мови* / відп. ред. Л. А. Булаховський. Київ: Наук. думка, 1951. С.126 – 287.
52. Огієнко І. Історія української літературної мови, Київ : Наук. думка, 2001. 440.
53. Прокопова Л. І. Тоцька Н. І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді. 1990. № 6. С. 17 – 26.
54. Русанівський В. М. Про літературну вимову та наголос. Життя слова. Київ : Вища шк., 1978. 191 с.
55. Ставицька Л.О. Мова і стаття. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
56. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. 210 с.
57. Сукаленко Т.М. Гендер як соціолінгвістичне поняття. *Лінгвістичні дослідження*. Вип. 36. 2013. С. 248–254.
58. Сучасна українська літературна мова: в 5 кн. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. Кн. 1. 435 с.
59. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища шк., 1993. 365 с.
60. Сучасна українська мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. [3-ге вид., доповн.] Київ : Вища шк., 2002. 439 с.
61. Тимошенко П. Д. З історії формування орфоепічних норм нової української літературної мови. *Українське усне літературне мовлення* : зб. статей. Київ : Наук. думка, 1967. С. 114 – 124.
62. Тоцька Н. І. Засоби милозвучності української мови. *Українське мовознавство*. К., 2000. Вип. 22. С. 3 – 15.

63. Тоцька Н. І. Орфоепія. *Сучасна українська літературна мова* / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища шк., 1993. С. 63–66.
64. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Вища шк., 1981. 184 с.
65. Фащенко М. М. До проблем орфоепії. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2000. № 9. С. 369 – 380.
66. Фащенко М. М. Орфоепічні проблеми у вивченні української мови (наслідки одного опитування) . *Щорічні записи з українського мовознавства*. Одеса: Астропринт, 1998. Вип. 5. С. 36-45.
67. Фащенко М. М. Орфоепія дієслівних форм. *Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко*. Одеса: Астропринт, 2000. Вип. 9. С. 42-51.
68. Фащенко М. М. Орфоепія іменникових словоформ. *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко*. Одеса : Астропринт, 1999. Вип. 7. С. 34-43.
69. Фащенко М. М. Т. Г. Шевченко і становлення норм української орфоепії. *Т. Г. Шевченко і загальнолюдські ідеали*. Одеса, 1989. Ч.2. С.63-65.
70. Фащенко М. М. Українська орфоепія – теорія і практика. *Щорічні записи з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 1999. Вип. 6. С. 3-9.
71. Школяренко В. І. Актуальні питання сучасної лінгвістики: порівняльно-типологічний і перекладацький аспекти: *методичний посібник*. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. 126 с.
72. Шонц О. П. Драгоманівка в процесі орфоепічно-орфографічної нормалізації української літературної мови. *Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко*. Одеса : Астропринт, 2004. № 14. С. 98-107.
73. Шонц О. П. Науково-теоретичне обґрунтування вимовних норм української літературної мови (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / відп. ред. М. М. Бушин*. Одеса: Астропринт, 2006. Вип. 10. С. 146-157.

74. Шонц О. П. Становлення норм вимови приголосних української літературної мови у першодруках і рукописах II половини XIX ст. – початку XX ст. та їх науково-теоретичне обґрунтування. *Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць* / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса: Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 71-79.
75. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року, Херсон, 1927. 56 с.

Довідкова література

76. Ганич Д. І. Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища шк., 1985. 360 с.
77. Ковалевська Т. Ю. Основні вимоги до написання та оформлення курсових і кваліфікаційних робіт (для студентів-філологів : метод. посіб. [2-ге вид., доп.]. Одеса : ПолиПринт, 2015. 80 с.
78. Орфоепічний словник української мови : В 2-т. / За ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівського. Київ: Довіра, 2001. Т. 1. 955 с; Київ: Довіра, 2003. Т. 2. 918 с.
79. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. Київ : Рад. шк., 1984. 118 с.
80. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник [уклад.: І. Р. Вихованець та ін. ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. Київ: Наук. думка, 1973. 724 с
81. Українська мова: Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О.О., Зяблюк М. П. та ін. [2-ге вид., випр. і доп.]. Київ : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. 824с.
82. Korpaliński Władysław. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Warszawa, 2000, 365 s.
83. Tokarski Jan. Słownik Wyrazów obcych PWN. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa , 1988. nr 17. 536 s.

ДОДАТКИ

Додаток А. Вимова голосних звуків РЕС

Правильна вимова	Слово	Девіації
[v é р ш н и е к] 30 %	Вершник	[v é р ш н и к] 70 %
[ведéлка], [ви ^е дéлка] 30 %	Виделка	[vúдилка] – 40 %, [vúделка] – 18%, [v'íделка] – 12%.
[ж е ^ч т:'а] 55%	Життя	[ж и т:'а] 45%
[виршúна], [v и ^е рши'на] 35 %	Вершина	[v е р ш и'на] 65 %
[v е ^ч с н á] 70 %	Весна	[v и с н á] [v и ^е с н á] 30 %
[ви ^е з'ін:'а],[виз'ін:'а] 32 %	Везіння	[v е з' і н:'а] 30 %
[пи ^е рúка] чи [пирúка] 30 %	Перука	[п е р ú к а] 70 %
[у с' м' і х á ј е ц:'а] 38 %	Усміхається	[у с' м' і х á ј е ц:'а] 62 %
[ú ^н коли], [únколи], [i ^н коли] 40 %	Іноді	[і н од' і] 60 %
[з ° у з ° ú л' а], [з ° о ^у з ° ú л' а] 30 %	Зозуля	[з ° з ° ú л' а] 70 %
[п р ° о ^у м' і н': а] 30 %	Проміння	[п р ° о м' і н': а] 70 %

Додаток Б. Вимова дзвінких та глухих приголосних звуків РЕС

Правильна вимова	Слово	Девіації
[стéжка] 16 (32%)	Стежка	[стéшка] 34 (68%)
[vúжгород] 38 (76%)	Вишгород	[vúшгород] 12 (24%)
[wogzáл] 50 (100%)	Вокзал	
[с'н'іг] 22 (44%)	Сніг	[с'н'іх] 28 (56%)
[могтú] 42 (84%)	Могти	[мохтú] 8 (16%)
[ли ^е хкуї] 50 (100%)	Легкий	
[обпáлениї] 2 (4%)	Обпалений	[оп:áлениї] 48 (96%)
[v'ідхи ^е лúти] 10 (20%)	Відхилити	[v'ітхи ^е лúти] 40 (80%)
[м'іжпланéтнії] 42 (84%)	Міжпланетний	[м'ішпланéтнії] 8 (16%)
[розпе ^у сáти] або [роспе ^у сáти] 50 (100%)	Розписати	
[бе ^у зпéка] або [бе ^у спéка] 50 (100%)	Безпека	[зсúнути]
[с'ц'ідúти] 48 (96%)	Зцідити	[з'ц'ідúти] 2 (4%)
[с:úнути] 40 (80%)	Зсунути	[зсúнути] 10 (20%)
[с _кáвоју] 36 (72%)	З кавою	[з _кáвоју] 14 (28%)

ДОДАТОК В. Вимова сонорних звуків [в] та [й] та африкатів РЕС

Правильна вимова	Слово	Девіації
[ўпаў] 25	Впав	[впав] 25
[woўк] 50 (100%)	Вовк	[wovк]
[наўчáн':а] 50 (100%)	Навчання	[навчáн':а]
[с'іл'с'кії] 50 (100%)	Сільський	[с'іл'с'кий]
[наїмéн':а] 50 (100%)	Наймення	[наймéн':а]
[їти] 25	Йти	[йти] 25
[Дже ^ч ре ^ч ло]50 (100%)	Джерело	[дже ^ч ре ^ч ло]
[Дзв'іно́к] 50 (100%)	Дзвінок	[зв'іно́к]

Додаток Г. ПАСПОРТИЗАЦІЯ РЕС

Респонденти				
№	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце проживання	Освіта
1.	Анчербак Катерина Генадійвна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
2.	Базарна Марія Олексіївна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
3.	Бешетіна Анастасія Станіславівна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
4.	Бігунова Надія Сергіївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
5.	Бондаренко Юлія Володимирівна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
6.	Ботяновська Софія Олегівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
7.	Буяшенко Маргарита Віталіївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
8.	Вашковська Марія Сергіївна	2000	м. Одеса	ОНУ імені Мечникова, економіко-правовий факультет, менеджмент
9.	Дунаївський Денис Федорович	2002	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
10.	Єпур-Полозун Наталя Олексіївна	1988	м. Ананьїв	Одеський державний аграрний університет, факультет економіки та управління
11.	Карпенко Наталя Миколаївна	2002	м. Одеса	Економіст ОНУ імені Мечникова, економіко-правовий факультет, маркетолог
12.	Коваленко Олена Олегівна	2004	м. Одеса	ОНУ імені Мечникова, економіко-правовий факультет, економіст

13.	Ковалишена Інна Михайлівна	1991	м. Одеса	ОНУ імені Мечникова, економіко- правовий факультет,маркетолог
14.	Ковалишен Олександр Анатолійович	1985	м. Одеса	Київський політехнічний інститут, факультет менеджменту та маркетингу, маркетолог
15.	Ковальчук Богдана Олегівна	2000	М. Ананьїв	ОНУ імені Мечникова, економіко-правовий факультет, менеджмент
16.	Ковальчук Ліза Олегівна	2002	м. Одеса	Національний університет «Одеська морська академія», економіст, факультет морського права та менеджменту
17.	Коротян Тетяна Сергіївна	2005	м. Одеса	Уманський національний університет садівництва, факультет економіки та підприємництва,економіст
18.	Кротна Вікторія Ростиславівна	2001	м. Одеса	ОНУ імені Мечникова, економіко-правовий факультет, економіст
19.	Котюшевська Тетяна Сергіївна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
20.	Мала Анастасія Олександрівна	2000	м. Одеса	ОНУ імені І.І.Мечникова, економіко-правовий факультет, менеджмент
21.	Мартинова Ізабелла Юріївна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
22.	Мирон Ярослава Ігорівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
23.	Осача Катерина Сергіївна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
24.	Попова Надія Валеріївна	2006	М. Одеса	Одеський національний економічний університет
25.	Попов Даниїл Олександрович	2002	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
26.	Праведна Ілона Віталіївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет

27.	Пуренко Поліна Олександрівна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
28.	Рудяк Дарія Андріївна	2001	м. Одеса	ОНУ імені І.І.Мечникова, економіко-правовий факультет, менеджмент
29.	Скосар Аліна Володимирівна	2000	м. Одеса	Одеський регіональний інститут державного управління при Президентові України, факультет менеджменту та бізнес -технологій, менеджер
30.	Созінова Дарья Сергіївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
31.	Страту Діана Олексіївна	2007	Одеська обл., с.Коханівка	Уманський національний університет садівництва, факультет економіки та підприємництва, економіст
32.	Тітовська Ангеліна Ігорівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
33.	Ткаченко Марія Андріївна	2002	м. Ананьїв	Ананьївський аграрно-економічний коледж, факультет економіки та Управління, маркетолог
34.	Ткач Єлизавета Юріївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
35.	Тросіна Світлана Іванівна	2002	м.Ананьїн	Ананьївський аграрно-економічний коледж, факультет економіки та управління, маркетолог
36.	Уколова Каміла Дмитрівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
37.	Форе Жасмін Фадеївна	2001	Одеська обл., с.Вільне	ОНУ імені І.І. Мечникова, економіко-правовий факультет, облік і оподаткування
38.	Фучиджи Наталя Федорівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет

39.	Хаджемітова Анастасія Михайлівна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
40.	Хількевич Катерина Володимирівна	2006	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
41.	Хоменко Людмила Миколаївна	1991	м. Одеса	Одеський державний аграрний університет, факультет економіки та управління, маркетолог
42.	Хомко Олена Віталіївна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
43.	Чернега Богдана Володимирівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
44.	Чернега Дарія Русланівна	2007	м. Одеса	Одеський національний економічний університет
45.	Чупруненко Максим Сергійович	2006	М. Одеса	Одеський національний економічний університет
46.	Швець Анна Євгеніївна	2001	М. Одеса	ОНУ імені І.І.Мечникова, економіко-правовий факультет, менеджмент
47.	Шевченко Олег Анатолійович	1997	М. Одеса	Одеський економічний університет
48.	Штурбулова Ольга Віталіївна	2006	М. Одеса	Одеський національний економічний університет
49.	Яворська Валерія Володимирівна	2007	М. Одеса	Одеський національний економічний університет
50.	Яремчук Вікторія Олександрівна	2007	М. Одеса	Одеський національний економічний університет

